

Історія України

Рівень стандарту

11

Авторський колектив:
Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук,
М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Тернопіль
Астон
2019

УДК 94(477)(075.3)

Авторський колектив:
Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук,
М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко

Хлібовська Г. М., Наумчук О. В., Крижановська М. Є., І. Б. Гирич, Бурнейко І. О.
Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. — Тернопіль : Астон, 2019. — 256 с. : іл.

Підручник з історії України для 11 класу містить навчальний матеріал курсу, хронологічно обмежений 1945—2018 рр. відповідно до чинної програми для роздільного вивчення курсів історії України та всесвітньої історії.

Завдання для учнів/учениць, а також способи групування та подачі навчального матеріалу в підручнику передбачають можливість індивідуального підходу до організації навчального процесу на уроці. Залежно від специфіки теми повноцінними джерелами знань, поруч із базовим авторським текстом, служать уривки з першоджерел, схеми і картосхеми, діаграми, окремі зображення. В підручнику є завдання для актуалізації опорних знань і корисні посилання на інтернет-ресурси до кожного параграфа. До кожного розділу розроблено практичну роботу за однією із тем, передбачених програмою. Методичний апарат підручника враховує можливість поетапного закріплення опрацьованого матеріалу, спрямований на полегшення організації взаємодії вчителя/вчительки та учнів/учениць на уроці й на підвищення ефективності самостійної роботи учнів з підручником.

. УДК 94(477)(075.3)

© Хлібовська Г. М., Наумчук О. В.,
Крижановська М. Є., Гирич І. Б.,
Бурнейко І. О., 2019.
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2019.

ЗМІСТ

§ 1. Вступ.....	7
-----------------	---

Розділ 1. УКРАЇНА В ПЕРШОМУ ПОВОЄННОМУ ДЕСЯТИЛІТТІ

§ 2. Україна на міжнародній арені.....	13
§ 3. Економічна ситуація в УРСР.....	20
§ 4. Внутрішньополітична ситуація в УРСР. Репресивні кампанії радянської влади.....	25
§ 5. Радянізація західних областей України.....	30
§ 6. Освіта. Наука. Література.....	37
§ 7. Образотворче мистецтво. Архітектура. Музика. Кінематограф. Повсякденне життя.....	43
§ 8. <i>Практична робота № 1.</i> Тема. Вирвані з коренем. Депортація українців у 1944-1951 рр.: причини, етапи, наслідки (дослідження тематичних документів).....	48
Узагальнення за розділом: Україна в першому повоєнному десятилітті.....	53

Розділ 2. УКРАЇНА В УМОВАХ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

§ 9. Міжнародне становище України. Внутрішньополітичні зміни.....	55
§ 10. Розгортання десталінізації.....	61
§ 11. Експерименти в економіці у 1950-х–початку 1960-х рр.....	
§ 12. Соціальна політика. Антирелігійна кампанія.....	
§ 13. Зародження опозиційного руху.....	
§ 14. Культурне життя в Україні.....	
§ 15. <i>Практична робота № 2.</i> Тема. Феномен шістдесятництва.....	
Узагальнення за розділом: Україна в умовах десталінізації.....	

Розділ 3. УКРАЇНА В ПЕРІОД СИСТЕМНОЇ КРИЗИ РАДЯНСЬКОГО ЛАДУ

§ 16. Міжнародне становище УРСР. Суспільно-політичне життя.....	
§ 17. Дисидентський рух другої половини 1960-х– першої половини 1970-х рр.....	
§ 18. Українська гельсінська група. Боротьба кримських татар за повернення на батьківщину.....	
§ 19. Економічна ситуація в УРСР.....	

- § 20. Зміни в національній та соціальній структурі населення.
Життєвий рівень .....
- § 21. Освіта. Наука. Література. ....
- § 22. Театр. музика. Образотворче мистецтво. Кінематограф .....
- § 23. *Практична робота № 3.* Тема. Українські дисиденти — виклик системі...
Узагальнення за розділом: Україна в період системної кризи радянського ладу

Розділ 4. ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

- § 24. Початок перебудовчого процесу в СРСР і Україна. ....
- § 25. Економічна і соціальна політика за доби перебудови. ....
- § 26. Розгортання національного руху в Україні .....
- § 27. Становлення суверенної України. ....
- § 28. *Практична робота № 4.* Тема. «За живе...» Непоправні наслідки
Чорнобильської трагедії. ....
- Узагальнення за розділом: Відновлення незалежності України .....

Розділ 5. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

- § 29. Державотворчі процеси в Україні у 1991-2004 рр. ....
- § 30. Розвиток економіки .....
- § 31. Становлення громадянського суспільства
та Помаранчеві революція 2004 р. ....
- § 32. Україна на міжнародній арені. ....
- § 33. *Практична робота № 5.* Тема. Інтеграція України в європейський
та світовий економічний простір: виклики і відповіді. ....
- Узагальнення за розділом: Становлення України як незалежної держави .....

Розділ 6. ТВОРЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНИ

- § 34. Євромайдан і його переростання в Революцію гідності. ....
- § 35. Розгортання Російською Федерацією «гібридної війни»
проти України. ....
- § 36. Соціально-економічне і міжнародне становище України
у 2010 –х рр. ....
- § 37. Культурне життя в Україні за доби незалежності. ....
- § 38. *Практична робота № 6.* Тема. Зовнішні та внутрішні загрози
суверенітету Україні в умовах гібридної війни. ....
- Узагальнення за розділом: Творення нової України .....

Про підручник

Підручник з історії України для 11 класу, що перед вами, укладено відповідно до програми для роздільного вивчення курсів історії України та всесвітньої історії. Базовий текст підручника, його методичний апарат, добірка джерел, ілюстрацій тощо сформовані таким чином, щоб максимально сприяти впровадженню компетентнісного та різнорівневого підходів до навчання. Кожен параграф підручника розпочинається з теми, під якою вміщено завдання для актуалізації опорних знань. Його зміст згруповано за трьома пунктами. На початку кожного пункту розміщено базову інформацію. Вона написана в зручному для розуміння стилі й містить найсуттєвіші факти з історії. Під кожним пунктом розміщено репродуктивні запитання — по одному до всіх трьох абзаців пункту. Крім того, до кожного з пунктів підібрано матеріали, що, з одного боку, забезпечують поглибленіше вивчення теми, а з іншого — через систему аналітичних і творчих завдань (завдання, позначені зірочкою, — підвищеної складності) допомагають у реалізації компетентнісного підходу до навчання.

Робота з першоджерелами, біографічними довідками з біографічними рубриками «З Україною в серці» та «Неукраїнська Україна», картами та із завданнями до них дасть змогу ефективніше готуватися до ДПА та ЗНО. Під час критичного аналізу минулого можна дійти різних висновків — головне, щоб вони мали під собою надійну основу з історичних фактів та обґрунтувань. Наприкінці параграфа вміщено рубрики «Коли в Україні» із матеріалами для синхронізації знань про події з минулого України та інших країн світу, «інтернет» («internet») із адресами корисних інтернет-ресурсів та «Підсумуйте свої знання» із запитаннями і завданнями на закріплення вивченого матеріалу.

 – початок параграфа

  – початок пункта

 – під такими кольоровими рисками вміщено запитання і завдання. * Зірочкою позначено завдання підвищеної складності.

 – праворуч від таких стрічок вміщено цитати з історичних джерел.

  – рубрика «З Україною в серці»

  – рубрика «Неукраїнська Україна»

 – рубрика «Коли в Україні»

 – рубрика «Інтернет»

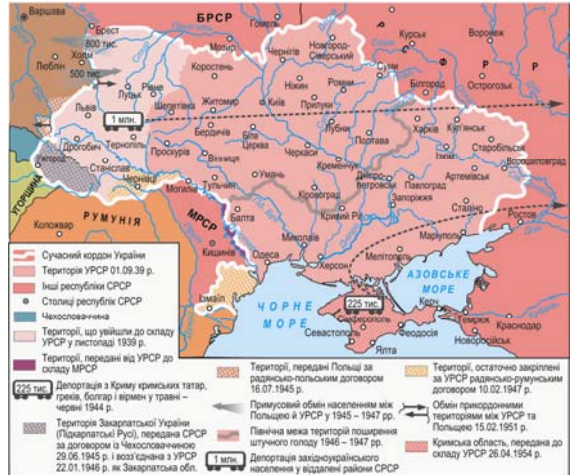
 – рубрика «Підсумуйте свої знання»

З повагою — авторський колектив підручника.

Підказки для тих, хто працюватиме з підручником самостійно

1. Працюйте з параграфом поступово, читаючи все від початку до кінця.
2. Перед роботою обов'язково знайдіть (або пригадайте) відповіді на запитання, що розміщені відразу під темою.
3. Найважливіша інформація подана у трьох пунктах параграфа. Дайте відповіді на запитання, що під нею, і запам'ятайте їх.
4. Якщо в тексті йдеться про події на якійсь території, обов'язково відшукайте її на карті.

5. Якщо ви прагнете більшого:
  - ✓ опрацюйте решту рубрик параграфа. Завдання під ними — переважно творчі й спрямовані на формування історичних компетентностей. Частина з них — підвищеної складності;
  - ✓ підготуйтеся аналізувати діяльність історичної особи, користуючись біографічними довідками. Запам'ятайте зображення, вміщені в них;
  - ✓ рубрика «Коли в Україні» допоможе вам порівняти, як розвивались Україна та інші країни світу.
  - ✓ рубрика «Інтернет» надасть вам доступ до корисної і цікавої інформації, яку не вдалося розмістити у підручнику, у тому числі до відеоматеріалів.
6. Під час опрацювання параграфів, у яких подано матеріали для практичних робіт, слід особливу увагу приділити аналізу історичних джерел та виконанню завдань, що під ними.
7. **Важливо!** Якщо параграф стосується архітектури та образотворчого мистецтва, треба запам'ятати, як виглядають будівлі, пам'ятники, картини тощо. В підручнику вміщено зображення всіх пам'яток мистецтва, розпізнавання яких вимагає програма ЗНО.

Важливо! Під рубрикою «Підсумуйте свої знання» є перелік дат, які потрібно запам'ятати, та перелік термінів, які необхідно вміти пояснювати і використовувати. А на форзацах підручника розміщено хронологічну таблицю з датами, знання яких вимагають шкільна програма та програма ЗНО.

§1

Вступ

- ✓ Назвіть хронологічні межі Другої світової війни.
- ✓ До складу яких держав входили українські землі напередодні Другої світової війни?
- ✓ Пригадайте зміст понять: *фашизм, комунізм, геноцид, депортація, Голокост*.

1. Уроки вітчизняної історії 1914–1945 рр.

Україна на політичній карті Європи в 1914–1945 рр.

У 1914–1945 рр. народ України пережив трагедію Першої і Другої світових війн, ентузіазм початку Української революції, розчарування і кров її закінчення. Обидві світові війни відбилися на Україні: бойові дії безпосередньо проходили на українських землях, а українці брали участь у війнах із різних боків, що ворогували між собою. На них мобілізували військових, цивільне населення, чоловіків та жінок. Однак не менш трагічним був міжвоєнний період: масовий голод 1921–1923 рр., Голодомор 1932–1933 рр., насильницька суцільна колективізація, великий терор. Як наслідок — численні жертви, особливо серед молодших груп населення (передусім чоловіків до 50 років). Водночас, у ці роки народилась українська державність, зростала і розвивалась українська нація та її духовність. Означений період дав уроки, які повинні засвоїти на майбутнє і суспільство, і політики. З-поміж них — найвищою цінністю є **життя людини**: смерть навіть однієї людини — трагедія, а трагедії не знають порівняння. Другий урок — Україна не може бути територією, яку використовують інші задля досягнення своїх цілей. Третій урок — **створення незалежної Української держави**, у якій народ повинен сам творити свою долю.

Українське питання постало в європейській політиці на порядку денному напередодні Першої і Другої світових війн. Перша світова війна активізувала національний рух. Європою прокотилася низка **національних революцій**, спрямованих на здобуття незалежності поневоленими народами. **Українська революція** тієї доби стала однією з них. Як наслідок, на політичній карті Європи з'явилися **Українська Народна Республіка** (1917 р.) та **Західноукраїнська Народна Республіка** (1918 р.). Боротьба кримськотатарського народу завершилась проголошенням **Кримської Народної Республіки** (1917 р.). Однак зберегти державність і відстояти незалежність не вдалося. Більшість території УНР була приєднана до Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) і на ній утворена **Українська Соціалістична Радянська Республіка**. Частина правобережної України та західноукраїнські землі у міжвоєнний період увійшли до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини. На території Криму було створено **Кримську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку** у складі РСФРР.

Наступні зміни політичної карти Європи були зумовлені агресивною зовнішньою політикою тоталітарних режимів Німеччини й СРСР та амбітними планами їхніх очільників А. Гітлера і Й. Сталіна щодо розподілу сфер впливу в регіоні. Внаслідок загарбницьких дій гітлерівського режиму перестала існувати Чехословаччина. У березні 1939 р. на території Підкарпатської Русі, яка входила до

її складу, проголосили створення незалежної держави — **Карпатської України**. Проте її історична доля була короткочасною: державу захопила союзниця Німеччини — Угорщина. З початком Другої світової війни більшість західноукраїнських етнічних земель увійшли до складу **Української Радянської Соціалістичної Республіки**. Хоча їхнє приєднання здійснили насильницькими методами, воно мало непересічне значення для формування соборної України.

1. Які уроки мають винести українці, вивчаючи історію, періоду 1914–1945 рр.?
2. На вашу думку, чи досягла мети Українська революція?
3. Внаслідок яких обставин було проголошено Карпатську Україну?

2. Друга світова війна в історичній пам'яті.

Кожне століття збагачує людські мови новими словами, які дають означення, досі не відомими в історії явищами. Минуле, двадцяте, додало до мовної скарбниці такі терміни, як **світова війна, політичні репресії, геноцид, депортації, концентраційні табори**. За кожним із них — загибель мільйонів людей, принесених у жертву в ім'я торжества комунізму/фашизму/нацизму. Друга світова війна стала найбільш масштабною і найбільш жорстокою в історії людства. Її уроки стверджують загальний висновок: людство не може більше допустити такого колективного самогубства, як світова війна.

Жодна інша історична подія не залишила такої глибокої рани у пам'яті народів планети і душах людських, як Друга світова війна. Вона розколола світ не тільки просторово-територіально, а й у часі. Родини, яких торкнулося воєнне лихоліття, зберігають свої рахунки з нею і в наступних поколіннях. Ця війна є подією, до якої досі найбільше і найчастіше звертається наша активна **історична пам'ять**. Цим поняттям окреслюють **сукупність знань та масових уявлень людей про спільне минуле**. **Визначальною функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле етносу, нації, народу**.

Дотепер існують діаметрально протилежні позиції щодо подій війни, полярні думки тих, хто брав участь у бойових діях, тих, хто пережив окупаційний режим. Саме пам'ять про цю війну як одну з найбільших трагедій, коли українці змушені були воювати за чужі інтереси, здатна об'єднати сучасне українське суспільство. **8 травня** в Україні відзначають як **День пам'яті і примирення**. Його символом стали червоні маки як символ скорботи за жертвами війни. Він з'явився «за мотивами» вірша канадського лікаря підполковника Джона Мак-Крея «У полях Фландрії» — про маки, що виростили на місці битви під бельгійським містом Іпр, де у 1915 р. вперше було використано хімічну зброю. **9 травня є Днем Перемоги** у Другій світовій війні. Досліджуючи минулу війну через **місця пам'яті — меморіали, музеї, спогади, листи, пресу, кінофотофонодокументи**, — важливо зрозуміти й оцінити як самі події, так і їхніх безпосередніх учасників.

1. Які нові історичні явища з'явилися у ХХ ст.?
2. Що означає термін «історична пам'ять»?
3. Коли відзначають в Україні День пам'яті і примирення?

Уривок вірша Джона Мак-Крея «У полях Фландрії» (переклад Оксани Самари)

В полях фламандських квітне мак
Поміж хрестів — скорботний знак
По нас; а жайвір серед хмар
Нам шле свій спів — останній дар,
Ледь чутний тут крізь грім атак.
Бо ми, полегли в цих полях,
Ми, що кохали, нині — прах...

Червоні маки — символ
пам'яті про тих, хто загинув
під час Другої світової війни

1. Висловіть обгрунтоване судження. Що символізує мак у поезії Д. Мак-Крея?

3. Періодизація історії України другої половини ХХ– початку ХХІ ст. Особливості курсу історії України 1945–2018 рр.

Друга світова війна мала для України не лише нищівні наслідки. Повоєнна історія України у багатьох аспектах виявилася дуже відмінною від тієї, якою вона була раніше. Усталилися її кордони, зросла політична й економічна вага в СРСР, відбулися суттєві демографічні зміни, вперше за багато століть українці опинилися у складі однієї держави. До цих перетворень прагнули пристосуватися як українське суспільство, так і радянський режим. Курс історії України в 11 класі хронологічно охоплює період вітчизняної історії від **1945 р. до 2018 р.** У ньому органічно поєднані події світового та регіонального масштабу, кульмінацією яких стало **проголошення незалежності України**. Історію держави цього часу поділяють на такі періоди: **1945–1953 рр. – Україна в перші повоснні роки; 1954–1991 рр. — «відлига», «криза радянської системи та перебудова» в Україні; з 1991 р. – незалежна Україна.**

Розпочинається курс історії України в 11 класі зі характеристики її становища у **перші повоснні роки**. В цей час загалом завершився процес формування територіальних меж держави. В західних областях УРСР не припинявся визвольний рух. У **1946–1947 рр.** на території України був **штучний масовий голод**, вчергове

організований сталінським керівництвом. Відновлена довоєнна модель централізованої економіки призвела до її деформації і негативно позначилася на повсякденні. Суспільно-політичне та культурне життя розвивалося в ідеологічних рамках тоталітарного режиму. У другому розділі цього підручника йдеться про становище в Україні від **середини 1950-х до середини 1960-х рр.** Прикметною його ознакою стала

Шістдесятники. Світлина.

лібералізація суспільно-політичного життя, засуджено культ особи Й. Сталіна, здійснено заходи по **десталінізації**, найважливіший з-поміж яких — ліквідація ГУЛАГу. Послаблення ідеологічного тиску позитивно позначилося на національно-культурному житті. Покоління «шістдесятників» прагнуло оновити радянський лад, визначивши головними пріоритетами **духовне відродження нації, утвердження рідної мови, популяризацію здобутків української культури**. Виникає **дисидентський рух** як відкрита опозиція до радянського режиму. У третьому розділі характеризується становище України із **середини 1960-х до середини 1980-х рр.** Його визначальна риса — **загострення кризи радянської системи**, яка підірвала могутність СРСР. В українському суспільстві зростало соціальне напруження та опір русифікації. Активізувався дисидентський рух. Водночас посилювалися репресії щодо його учасників. У четвертому розділі події історії України охоплюють **1985–1991 рр.** У ньому розкриваються передумови **відновлення незалежності України**. Нове керівництво СРСР на чолі з **Михайлом Горбачовим** розпочало лібералізацію політичного режиму під гаслами **перебудови, нового політичного мислення, гласності**. В УРСР виникають неформальні організації, утворюються нові політичні партії. Новообрана у **1990 р. Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 р.** прийняла **Декларацію про державний суверенітет України. 24 серпня 1991 р.** Україна була проголошена суверенною державою. **1 грудня 1991 р.** відбувся референдум на підтвердження **Акту проголошення незалежності України**, Президентом України обрано **Леоніда Кравчука**. Отже становище в УРСР у 1945–1991 рр. визначалося певними особливостями. Зокрема, за показниками повоєнної відбудови та розвитку промисловості Україна посідала провідне місце у загальносоюзному господарському комплексі. Проте, коли в розвинених країнах формувалося **постіндустріальне (інформаційне) суспільство**, у якому сфера послуг переважає над сферою виробництва, в усіх сторонах життя використовуються досягнення науково-технічної революції, екстенсивний характер розвитку економіки призвів наприкінці 1980-х рр. до системної кризи. Найбільш вагомою подією новітньої історії України стало **проголошення незалежної суверенної держави**.

Відтак п'ятий і шостий розділи підручника присвячені **добі творення незалежної України. 28 червня 1996 р.** прийнята **Конституція України**. У державі сформувалися три гілки влади, які стали гарантією демократії. Проте на шляху державотворення Україні довелося долати багато перешкод. Незадоволення суспільства існуючим становищем спричинили низку протестних акцій у 2004 р., названих помаранчевою революцією, та у 2013–2014 рр. — революцією гідності. Вони сприяли становленню в країні громадянського суспільства. Важливу сферу реформування

Світлина після революції гідності. 7 грудня 2013 р.

незалежної держави була економіка. Запровадження власної грошової одиниці — **гривні** (вересень 1996 р.) створило умови для залучення іноземних інвестицій. В економічній сфері поступово утверджувалося ринкове господарство, яке ґрунтується на вільному підприємництві й приватній власності. У **2008 р.** держава стала членом **Світової організації торгівлі (СОТ)**. **3 червня 2017 р.** діє **безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом**, що дозволяє громадянам України вільно перетинати кордони держав Євросоюзу без попереднього звернення до посольства країн-членів для отримання на це дозволу. Однак ситуацію в державі ускладнила анексія Росією Криму у 2014 р. та російська агресія на сході України. **3 квітня 2014 р.** Україна розпочала Антитерористичну операцію (АТО) на території Донецької та Луганської областей, яка у **квітні 2018 р.** змінилася на Операцію об'єднаних сил (ООС). Нині пріоритетом зовнішньої політики держави є захист територіальної цілісності України, створення міжнародної коаліції на підтримку України в боротьбі проти російської агресії; європейська інтеграція. Процес творення нової країни відбувався у складних умовах. Однак українському суспільству вдалося не лише задекларувати демократичні принципи, але й реалізувати їх. Відбулися зміни у розумінні соціального життя, зокрема утверджується **індивідуалізм, зростає роль жінок у суспільстві, змінюється повсякдення**. В новітню добу створюється **самобутній полікультурний простір України** як результат культурного і духовного розвитку суспільства.

1. На які періоди поділяється курс історії України 1945–2018 рр.?
2. Охарактеризуйте становище в УРСР у 1945-1991 рр.
3. Визначте особливості розвитку України за доби творення незалежності.

Коли в Україні було ухвалено Акт проголошення незалежності України (24. 08. 1991 р.),

у Великій Британії Тім Бернерс-Лі оприлюднив ідею створення всесвітньої мережі WWW –World Wide Web. (06.08.1991 р.).

Акт проголошення незалежності України (відео):
https://www.youtube.com/watch?v=B7CsL_yCxik.

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:
  - **1945–1953 рр.** — УРСР у перші повоєнні роки;
  - **1950-ті – середина 1960-их рр.** — Україна в умовах десталінізації;
  - **1960-ті – середина 1980-их рр.** — УРСР у період загострення кризи радянської системи;
  - **1985–1991 рр.** — формування передумов становлення України як незалежної держави;
  - **24 серпня 1991 р.** — прийнято Акт проголошення незалежності України;
  - **28 червня 1996 р.** — утверджено Конституцію України;
  - **2008 р.** — входження України до Світової організації торгівлі (СОТ);
  - **2014 р.** – початок Антитерористичної операції (АТО).
2. Поясніть значення понять: *злочин проти людства, права людини, постіндустріальне суспільство, історична пам'ять*.
3. Підготуйте повідомлення на тему: «Шлях України до незалежності».
4. Доведіть або спростуйте думку відомого філософа Марка Тулія Цицерона: «Історія — свідок часів, світло істини, життя пам'яті, вчителька життя, посланник давнини ...».

Розділ І.

УКРАЇНА В ПЕРШОМУ ПОВОЄННОМУ ДЕСЯТИЛІТТІ

Орієнтовні теми для навчальних проєктів:

- Україна для ООН. ООН для України.
- Студії боротьби за незалежність: від УНР до УПА (продовження кейсу “Як трансформувався український визвольний рух у ХХ столітті?”).

Україна на міжнародній арені

- ✓ Назвіть країни, що входили до антигітлерівської коаліції.
- ✓ Які територіальні зміни відбулися в УРСР у 1939 — 1940 рр.?
- ✓ Визначте фактичний статус УРСР у складі СРСР.

1. Україна — співзасновниця ООН.

Друга світова війна актуалізувала перед міжнародною спільнотою проблему збереження миру. Перші контури нового світопорядку окреслилися **14 серпня 1941 р.**, коли президент США Франклін Рузвельт і прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчилль підписали **Атлантичну хартію**, в якій проголосили принципи співіснування держав у післявоєнний час — суверенітет, територіальна недоторканність, економічне співробітництво, створення системи загальної безпеки і роззброєння агресивних країн. **1 січня 1942 р.** на конференції у Вашингтоні 26 країн прийняли **Декларацію Об'єднаних Націй**. Вони зобов'язалися довести війну до перемоги і не укладати сепаратних договорів із будь-якою країною німецького блоку. На конференціях представників США, СРСР, Великої Британії, які пройшли в **серпні—жовтні 1944 р.** у **Думбартон-Оксі (США)** та у **лютому 1945 р.** в **Ялті (СРСР)**, були узгоджені питання щодо створення всесвітньої організації безпеки.

Наприкінці Другої світової війни Україна стала **суб'єктом міжнародного права**. 27 січня 1944 р. пленум ЦК ВКП (б) прийняв рішення про розширення повноваження союзних республік у сфері міжнародних відносин. Того ж року було утворено **Народний комісаріат закордонних справ УРСР** на чолі з **Дмитром Мануїльським**. Такими діями сталінське керівництво переслідувало декілька цілей: представити приєднання західних областей України і Білорусі як акт возз'єднання територій, населених жителями одного етносу; збільшити кількість своїх представників у міжнародній організації, переговори про створення якої активно велися наприкінці війни; заспокоїти національно-визвольні сили, позаяк розширення прав УРСР у зовнішньополітичній сфері мало створити ілюзію її державності.

25 квітня 1945 р. у місті **Сан-Франциско (США)** розпочала роботу установча конференція зі створення Організації Об'єднаних Націй (ООН). На її відкриття приїхали делегації з Європи, Азії, Африки. Обґрунтовуючи своє право стати однією із засновниць ООН, уряд УРСР у зверненні до її учасників відзначив, що український народ зазнав великих втрат у війні. При цьому вказувалося, що Україна з «її людськими силами і матеріальними ресурсами буде спроможна внести великий вклад у справу зміцнення миру і підтримання загальної безпеки». За прийняття УРСР до ООН проголосувало 47 учасників конференції. **26 червня 1945 р.** були ухвалені **Декларація про заснування Організації Об'єднаних Націй** та її **Статут**. Від УРСР ці документи підписав очільник делегації Д. Мануїльський, котрий головував у першому комітеті, що розробив преамбулу та главу 1 «Цілі та принципи

діяльності організації». Представники УРСР були обрані до дев'яти комітетів і комісій. **24 жовтня 1945 р.** Статут ООН набрав чинності. Цей день вважається днем створення Організації Об'єднаних Націй. Статут ООН проголосив рівноправність усіх людей, повагу до прав людини й основних свобод. Згодом цей розділ був доповнений **Загальною декларацією прав людини**, ухваленою **10 грудня 1948 р.** Генеральною Асамблеєю ООН. З 1950р. **10 грудня** відзначають як **День прав людини**. Однак, попри це, зовнішня політика УРСР у повоєнний період підпорядковувалася інтересам Кремля.

1. З якою метою підписали Атлантичну хартію і прийняли Декларацію Об'єднаних Націй?
2. Чому були розширені права УРСР у зовнішньополітичній сфері?
3. Коли було створено ООН? Як до цього процесу була причетна Україна?

Зі Статуту Організації Об'єднаних Націй

Ми народи Об'єднаних Націй сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління від бідувань війни, що двічі принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй, ... сприяти соціальному прогресу та поліпшенню умов життя при більшій свободі, і з цією метою проявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди, і об'єднати наші сили для підтримання міжнародного миру та безпеки.

Делегація УРСР на Установчій конференції ООН в Сан-Франциско.
Сидять: О. Палладін, Д. Мануїльський, І.Сенін, Світлина.

1. Визначте головні завдання ООН.

Неукраїнська Україна

Дмитро Мануїльський (03.10.1883–22.02.1959) — радянський державний і партійний діяч. З одного боку він шанований доктор історичних наук, професор, дійсний член Академії наук УРСР. З липня 1944 до червня 1952 р. — нарком (з 1946 р. міністр) закордонних справ УРСР. Очолював делегацію УРСР, яка стала однією із співзасновниць ООН у 1945 р. А, з іншого боку, та ж делегація, керована Д. Мануїльським, під

надуманим приводом не проголосувала за прийняття Загальної декларації прав людини. І не дивно, адже у міжвоєнний період Д. Мануїльський був одним із провідників сталінського терору у Комуністичному інтернаціоналі та в закордонних комуністичних партіях. На перших сесіях Генеральної Асамблеї ООН Д. Мануїльський виступав з промовами, спрямованими проти діяльності української еміграції. А в 1945–46 рр. він розгорнув широкомасштабну акцію з переслідування й цькування української інтелігенції, зокрема найвідоміших тогочасних істориків М. Петровського та І. Крип'якевича, письменників О. Довженка, В. Сосюри, Ю. Яновського, М. Рильського тощо.

1. Висловіть обгрунтоване судження щодо діяльності Д. Мануїльського.

2. Встановлення кордонів УРСР згідно міжнародних договорів.

Перемога над Німеччиною створила умови для розв'язання «українського питання» — об'єднання етнічних українських земель у межах СРСР. Напад Німеччини на СРСР де-факто денонсував договори 1939 р.: пакт Молотова—Ріббентропа та радянсько-німецький договір про дружбу і кордон. Проте Й. Сталін не бажав відмовлятися від Західної України та Західної Білорусі. Йому вдалося переконати США і Велику Британію визнати радянські територіальні надбання 1939–1940 рр. (за винятком балтійських держав). Попередні домовленості досягли ще на першій спільній конференції у м. Тегерані в листопаді 1943 р. На Ялтинській конференції Велика трійка врегулювала одну із найскладніших проблем — польських кордонів. Східний кордон Польщі, за пропозицією прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчилля встановлювався по лінії Керзона. Як компенсацію Польща отримувала землі на заході: деякі спірні території, що входили до складу Німеччини включно із Верхньою Сілезією, Померанією та Східним Бранденбургом. **16 серпня 1945 р.** був підписаний радянсько-польський договір, за яким до СРСР перейшла територія сучасних **Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Рівненської областей**, а до Польщі — так зване **Закерзоння**, тобто **українські етнічні території Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя** (так зване **Закерзоння**). Остаточно польсько-радянський кордон був усталений у **1951 р.** Польська Республіка отримала **Нижньо-Устрицький район** та частину **Хирівського та Стрілківського районів** тодішньої **Дрогобицької області**. Тут були зосереджені нафтові промисли, дві електростанції. В обмін на це Україні передано частину Люблінського воєводства між річками **Гучва, Солокія та Західний Буг**. Увагу радянського керівництва привабила розвинена залізнична інфраструктура та розвідані поклади кам'яного вугілля біля міста Кристинопіль (нині Червоноград Львівської області). За площею обидві території були приблизно однакові. Місцеві жителі мали переселитися в межах своєї держави. Українці із

переданих Польщі районів були розселені у Донецькій, Одеській, Миколаївській, Херсонській областях.

Закарпатська Україна у міжвоєнний період входила до складу Чехословаччини. Однак СРСР претендував і на цю територію. Під контролем радянських офіцерів **26 листопада 1944 р.** в м. Мукачево відбувся Перший з'їзд народних комітетів, який схвалив **Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР** і вихід її зі складу Чехословаччини. В результаті переговорів, що проходили у Москві **29 червня 1945 р.** був укладений **радянсько-чехословацький договір**. У статті 1 договору зазначалося, що Закарпатська Україна «возз'єднується в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України зі своєю споконвічною батьківщиною — Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». До договору додавався протокол про демаркаційну і ліквідаційну комісії, оптацію (обмін населенням). Правом вибору між громадянством СРСР та ЧССР скористалося близько 10 тисяч осіб з обох сторін. На цій території утворили **Закарпатську область** з центром в м. **Ужгород**. Незважаючи на те, що нова угода, як і у випадку із Польщею, безпосередньо стосувалася УРСР, її підпис був відсутній. Не запросили на переговори і представників Закарпаття. Отже територіальні питання і надалі залишалися суто імперською справою.

Герб УРСР

Паризька мирна конференція (1946 р.), учасником якої була делегація УРСР, розробила мирні договори країн антигітлерівської коаліції із союзниками Німеччини — Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією. У

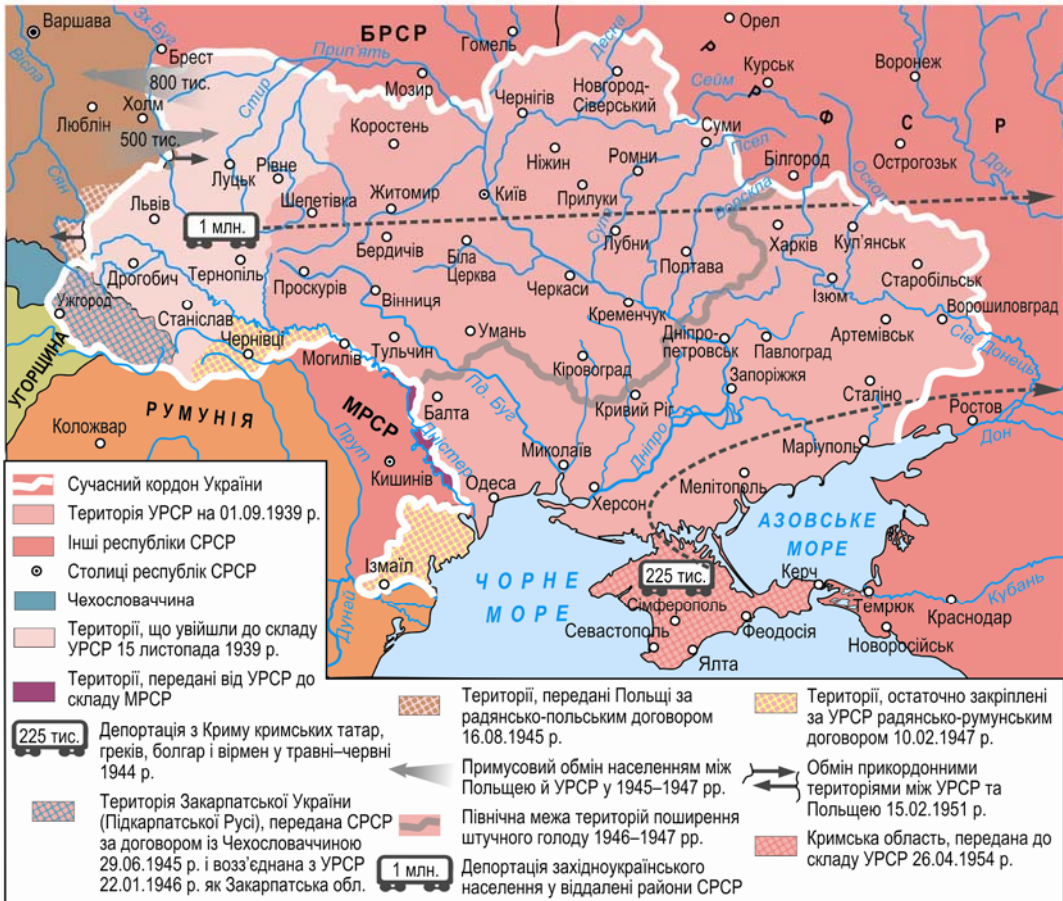

Прапор УРСР

лютому 1947 р. СРСР підписав мирний договір із Румунією. За ним Румунія відмовилася від претензій на **Північну Буковину, Хотинський, Акерманський, Ізмаїльський повіти Бессарабії**. Завершився процес формування територіальних меж України в новітню добу передачею **Кримської області РРСФР до УРСР** згідно із Указом Президії Верховної Ради СРСР від **19 лютого 1954 р.** Наслідком врегулювання територіальних питань стало остаточне встановлення та юридичне закріплення кордонів республіки, збільшення території України та її демографічного потенціалу, об'єднання більшості етнічних українських земель. Сформовані міждержавні кордони успадкувала незалежна Україна. Вихід УРСР на міжнародну арену сприяв утвердженню державної символіки республіки. У **1949 р.** Президія Верховної Ради УРСР прийняла **Указ про Державний Герб, Державний Прапор і Державний Гімн УРСР**.

1. Розкрийте зміст радянсько-польських угод щодо встановлення міждержавного кордону.
2. Коли був укладений радянсько-чехословацький договір? Що він передбачав?
3. Яка подія відбулася в лютому 1947 р.?

Територіальні зміни УРСР у повоєнні роки

3. Участь УРСР в міжнародних організаціях

У перші повоєнні роки активізується зовнішньополітична діяльність УРСР. Після завершення Другої світової війни ООН утворила спеціалізовану установу — Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ), членом якої стала УРСР. ВООЗ уперше в міжнародній практиці проголосила **здоров'я** одним із базових та невід'ємних прав людини, незалежно від раси, релігії, політичних поглядів, соціального та економічного статусу. 1946 р. Україну було обрано до Економічної і Соціальної Ради ООН. УРСР стала членом постійної Комісії ООН з прав людини, Міжнародної організації праці (МОП), Комісії ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), а в 1948–1949 рр. була непостійним членом Ради Безпеки ООН. Розширюючи свою міжнародну присутність, УРСР 1948 р. вступила до Всесвітнього поштового союзу (ВПС), приєдналась до Всесвітньої метеорологічної організації (ВМО). Українські дипломати брали участь у роботі Дунайської конференції (1948 р.), на якій обговорювали питання

Пабло Пікассо.
Емблема першого Всесвітнього
конгресу прихильників миру

режиму торгового судноплавства по р. Дунай. Було підписано міжнародну Конвенцію про правила судноплавства недунайських держав — США, Великої Британії та Франції. Незважаючи на те, що УРСР мала прямий вихід до Дунаю, вона не була обрана до складу Дунайської комісії. Москва вважала це недоцільним, а українська делегація не наважилася на протест. Цю історичну несправедливість було ліквідовано лише у 1990 р. Україна обмінювалася делегаціями з багатьма країнами світу. Хоча українська зовнішньополітична діяльність підпорядковувалася москов-

ському центру і здійснювалася під наглядом загальносоюзних структур, але об'єктивно дипломатична служба зміцнювала міжнародний авторитет України в очах світової спільноти.

Важливим напрямком зовнішньополітичної діяльності була **економічна співпраця**. З 1947 р. УРСР стала членом Економічної комісії у Європі (ЄЕК). Ця організація мала координувати спільні дії європейських держав, спрямовані на економічну відбудову Європи, на підтримку і зміцнення економічних відносин європейських країн з іншими країнами світу. Водночас, намагаючись започаткувати клуб держав, солідарних з СРСР, радянське керівництво зініціювало створення у 1949 р. Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), як альтернативної щодо західноєвропейської — «соціалістичної моделі інтеграції». Її членом стала Україна. Функціонування цієї економічної організації передбачало бартерний обмін радянської сировини на промислову продукцію інших країн-учасниць РЕВ. УРСР постачала членам РЕВ вугілля, чавун, цінну сировину, а отримувала від них промислове обладнання, предмети широкого вжитку. Загалом у перші повоєнні роки Україна була представлена в 20 міжнародних організаціях і уклала 65 міждержавних угод.

У другій половині 1940-х рр. розгорнувся **рух прихильників миру**. В **1949 р.** пройшов перший **Всесвітній конгрес прихильників миру**. Емблему конгресу створив Пабло Пікассо: білий голуб, із оливковою гілкою у дзьобі. Українці підтримали маніфест конгресу, який закликав боротися за мир. Близько 20 млн жителів України підписали відозву до народів світу про заборону атомної зброї, прийняту сесією Всесвітнього конгресу прихильників миру в 1950 р. у м. Стокгольмі. Проте міжнародна дипломатія ускладнювалася у цей період початком **«холодної війни»** — глобальним протистоянням між недавніми союзниками по антигітлерівській коаліції, двома наддержавами — СРСР і США — та їхніми блоками у військово-політичній, економічній, ідеологічній та економічній сферах.

1. Членом яких спеціалізованих установ ООН стала УРСР?
2. В які міжнародні економічні інституції ввійшла УРСР у 1940-х рр.?
3. Назвіть форми участі українців у русі прихильників миру.

Зі Статуту ЮНЕСКО

Організація визначила своїм завданням сприяти зміцненню миру і безпеки на основі розширення співробітництва народів у сфері освіти, науки і культури з метою забезпечення всезагальної поваги справедливості, законності і прав людини, а також основних свобод, проголошених в Статуті Організації Об'єднаних Націй для всіх народів без відмінності раси, статі, мови чи релігії.

1. Сформулюйте основні завдання, проголошені в Статуті ЮНЕСКО.

Коли в Україні остаточно було узгоджено кордони з Польщею (1951 р.),
У США у Нью-Йорку відбулось офіційне відкриття штаб-квартири ООН (09.01.1951 р.).

Історія створення ООН (відео):
<https://www.youtube.com>

Підсумуйте свої знання

- Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:
  - **25 квітня 1945 р.** — участь української делегації в установчій конференції зі створенню ООН у м. Сан-Франциско;
  - **26 червня 1945 р.** — ухвалено Декларацію про заснування ООН;
  - **29 червня 1945 р.** — укладено радянсько-чехословацький договір;
  - **16 серпня 1945 р.** — підписано радянсько-польський договір;
  - **лютий 1947р.** — підписано мирний договір між СРСР та Румунією;
  - **24 жовтня 1945 р.** — офіційна дата створення ООН;
  - **лютий 1947р.** — підписано мирний договір між УРСР та Румунією;
  - **10 грудня 1948 р.** — ухвалено Загальну декларацію прав людини;
  - **1951р.** — остаточно узгоджено польсько-радянський кордон.
- Розшифруйте абрєвіатури: *ООН, ВООЗ, ВМО, ВПС, СЕК, РЕВ.*
- Встановіть причини та наслідки участі УРСР у міжнародній діяльності.
- Заповніть таблицю: «Адміністративно-територіальні зміни в УРСР після Другої світової війни»

Країни, між якими був підписаний договір	Рік підписання	Території, що відійшли до УРСР	Території, які УРСР втратила	Області, створені на даних територіях

§ 3

Економічна ситуація в УРСР

- ✓ За допомогою яких джерел була здійснена індустріалізація в 1930-х рр.?
- ✓ Чи всі українські заводи і фабрики підлягали евакуації під час війни?
- ✓ Як були пов'язані радянська влада й Голодомор 1932–1933 рр.?

1. Відбудова промисловості

Внаслідок Другої світової війни УРСР зазнала великих людських і матеріальних втрат. За підрахунками Надзвичайної державної комісії під час воєнних дій та окупації було зруйновано 16 тис. промислових підприємств, на руїни перетворено 714 міст і селищ міського типу, понад 28 тис сіл. Демографічні втрати становили майже чверть загальної чисельності населення. **У горнилі війни загинув кожний п'ятий мешканець України, 2,4 млн осіб вивезено до Німеччини.**

Відновлення зруйнованої війною економіки УРСР розпочали одразу після відступу німецьких військ та їхніх союзників. Пріоритет був за **важкою, паливно-енергетичною, машинобудівною галузями, залізничним транспортом**, тобто тим виробництвом, яке забезпечувало військову промисловість. Евакуйовані на схід СРСР на початку війни підприємства вирішили не повертати, позаяк на новому місці вони вже давали продукцію. Проте центр лише частково компенсував республіці збитки, заподіяні війною. Українська економіка отримала 15% всесоюзних капіталовкладень, тоді як УРСР зазнала 42% усіх матеріальних втрат Радянського Союзу у війні. В **1946 р.** був прийнятий **«Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946-1950 рр.»**. Він відтворював довоєнну модель централізованої економіки, із хронічним відставанням виробництв, які забезпечували повсякденне життя населення.

Прокладання міських газових мереж.
Київ. 1949 р. Світлина.

Сталінське керівництво проігнорувало досвід відновлення економічного потенціалу країн Європи і відмовилося від американського плану допомоги постраждалим у війні (плану Маршалла). Відтак **фінансування намічених економічних програм здійснювалось за рахунок внутрішніх резервів**. У пошуках коштів на відбудову головний акцент робився на режимі економії, скороченні фінансування сільського господарства, легкої промисловості, соціальної сфери. Високі темпи відбудови забезпечували також: низька заробітна платня робітників, службовців, нееквівалентний обмін між містом і селом. Органи влади проводили трудові мобілізації здебільшого із сільської місцевості, які нерідко мали

примусовий характер. На відбудові окремих об'єктів працювали військовополонені, репресовані. Режим активно використовував безперервні пропагандистські заходи, зокрема «соціалістичне змагання» та різноманітні рухи «передовиків і новаторів виробництва». Відтак реальний, повсякденний ентузіазм людей тісно переплітався із притаманними комуністичній системі формалізмом і демагогією. За офіційними даними, четвертий п'ятирічний план було виконано за 4 роки і 3 місяці. Проте **зростання промисловості республіки не позначилося на підвищенні життєвого рівня населення.** Наслідком командно-адміністративної економіки стало хронічне відставання харчової та легкої галузей, сфери обслуговування.

Агітаційний плакат:
«Відбудуємо на славу»

1. Яких втрат зазнала Україна внаслідок Другої світової війни?
2. Розкрийте особливості відбудовчого процесу.
3. Визначте джерела відбудови та її результати.

Виробничі показники IV п'ятирічки в УРСР (на 1950 р.).

Показник	Електроенергія млрд квт-год	Вугілля, млн т	Нафта, млн т	Сталь, млн т	Трактори, тис. шт.	Цукор, млн т	Зерно, млн т
План	13,7	86,1	0,32	8,8	25,0	1,6	27,8
Виконання	14,7	78,0	0,29	8,3	22,6	1,8	20,4

1. За даними таблиці проаналізуйте результати четвертої п'ятирічки.

2. Становище сільського господарства

У надзвичайно складних умовах відбудовували сільське господарство. За роки війни значно скоротилися посівні площі, зменшилося поголів'я худоби, не вистачало робочих рук, техніки. На повоєнне село поклали декілька завдань: **забезпечити потреби промисловості в сировині; вирішити проблему постачання міст продовольством, збільшити експорт сільськогосподарської продукції у країни Центрально-Східної Європи.** Проте, як і в довоєнні роки, фінансування цього сектора економіки здійснювали за залишковим принципом: капіталовкладення становили лише 7% від загального обсягу асигнувань. Більшість відновлених у повоєнні роки колгоспів та радгоспів ледь животіли. Селянство, як і раніше, було найбільш ущемленою верствою суспільства. Вироблену колгоспами продукцію держава не закуповувала, а фактично вилучала методом продрозкладки. Багато колгоспів не видавали за трудовні ні зерна, ні грошей.

Скрутне становище на селі ускладнювали непосильні податки на індивідуальне господарство та низькі закупівельні ціни на сільгосппродукцію. Природне прагнення селянина бути господарем на землі розцінювалось як

приватновласницький пережиток. Окрім того, колгоспники не мали пенсій, паспортів, отримували мізерну заробітну платню, не могли залишати місце проживання без спеціального дозволу.

Свою неспроможність грамотно господарювати влада компенсувала різними засобами. Для доведення переваг колгоспного ладу комуністична агітація широко пропагувала працю «передовиків» — голів колгоспів, бригадирів, ланкових, доярок тощо. Водночас застосовували брутальний тиск. У 1946 р. була розгорнута кампанія щодо усунення порушень колгоспного статуту з метою наведе-

Лекція про втрати врожаю у сільгоспартілі. 1947 р.

нення жорсткого порядку. В лютому 1948 р. з'явився Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві та ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя», ініційований першим секретарем ЦК КП(б)У М. Хрущовим, котрий вважав, що зміцнення колгоспного ладу має відбуватися перевіреними методами — посиленням репресій. Цей документ передбачав украй спрощену процедуру виселення у віддалені місцевості СРСР селян, які не бажали задарма гнути спину на ланах і фермах, отже — «злісно ухилялися» від роботи за трудові. Рішення приймали інспіровані владою сільські збори, затверджували сільради та райвиконкоми. На підставі «вироків про виселення» у лютому-червні 1948 р. у віддалені райони СРСР насильно депортували 11,4 тис. осіб. Згаданий указ був однією з ланок у ланцюгу органічно притаманних тоталітарній системі заходів, спрямованих на розв'язання господарських проблем за допомогою примусу. У 1950 р. за врожайністю зернових та їхнім валовим збором колгоспи і радгоспи України не досягли довоєнного рівня.

1. Які завдання мало виконати повоєнне село перед державою?
2. Визначте особливості життя на селі в УРСР у другій половині 1940-х рр.
3. Назвіть методи примусу на селі, що діяли в УРСР у повоєнні роки.

Із доповідної записки секретаря Чернігівського обкому М. Кузнецова до ЦК КП(б)У

«...У результаті низького рівня оплати трудодня натурою в 1946 р. із 1893 колгоспів області до 100 грам зернових на трудодень отримали селяни у 365 колгоспах, від 100 до 300 — у 1024 колгоспах; від 300 до 500 — у 267 колгоспах; від 500 до 700 — у 90 колгоспах. Зовсім не видали зернобобових культур на 228 трудодень 83 колгоспи».

1. Використовуючи наведені факти, проаналізуйте ефективність роботи колгоспів.

3. Масовий штучний голод 1946–1947 рр.

Розвантаження обозу із зерном 1947 р.

Важким випробуванням для жителів республіки став **масовий голод у 1946–1947 рр.**, третій за два з половиною десятиліття більшовицької влади в Україні. Головним його винуватцем було **сталінське керівництво**. Незважаючи на несприятливі погодні умови — малосніжну холодну зиму 1945 р. і посушливе літо 1946 р., — центр наполягав на виконанні обов'язкових планів хлібозаготівель. Основну відповідальність за хлібоздачу несли голови колгоспів. «Боротьба за хліб»

з боку органів влади була доведена до абсурду. Її здійснювали тими силовими методами, що й у 1932–1933 рр. У червні 1947 р. були прийняті Укази Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна», «Про посилення охорони особистої власності громадян» та відновлено дію закону «про п'ять колосків» від 7 серпня 1932 р. Почали повторюватися жахливі картини Голодомору: люди хворіли на дистрофію, часто зі смертельними випадками, батьки кидали напризволяще своїх дітей, бо не могли їх нагодувати, траплялися випадки канібалізму. Дехто, рятуючись від голодної смерті, вирушав на західноукраїнські землі. Цей край оминула посуха, а колективізація тільки розпочиналася і не встигла призвести до таких негативних наслідків, які були в інших регіонах України. Влада розпочала репресії проти тих людей, котрі хотіли дістатися до Галичини, Буковини, Волині: створювали спеціальні загони, які знімали людей із вагонів і повертали назад у місця проживання, конфіскували придбані ними продукти харчування, накладали штрафи. Жертвами голоду стало майже 1 млн осіб. **Голод, штучно організований владою, пройшовся по всіх верствах населення, однак найбільше постраждало селянство.**

Опинившись на межі катастрофи, **керівництво України на чолі з М. Хрущовим намагалося зменшити її масштаби за рахунок ресурсів західних областей і звернулося до центру з проханням про допомогу.** У відповідь Й. Сталін заявив М. Хрущову: «Ти м'якотілий! Тебе обдурюють, вони грають на твоїй сентиментальності. Вони хочуть, щоб ми витратили наші державні запаси». У березні 1947 р. «м'якотілого» М. Хрущова було замінено на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У на «твердого» Л. Кагановича. Проте для проведення посівної кампанії все ж таки влада надала насінневу позику.

В УРСР було достатньо хліба, щоб уникнути цього жахіття. Проте керівництво збільшило експорт продовольства у «дружні для СРСР» країни «народної демократії»: Румунію, Чехословаччину, Польщу, Болгарію тощо. Загалом поставки зерна тільки у 1946 р. становили 1,7 млн тонн, причому за цінами, нижчими за світові, і переважно в

кредит. Зайвий раз підтвердилося цинічне ставлення центру до реальних проблем українського селянства, котре примушували мовчазно, за будь-яку ціну працювати у колгоспах. Наслідки голоду ще довго давалися взнаки як у житті населення, так і в загальному становищі у сільському господарстві. Отже, перші повоєнні роки характеризувалися складними процесами, що супроводжували відбудову економіки.

1. Визначте причини й наслідки голоду 1946–1947 рр.
2. Чому в березні 1947 р. М. Хрущова було усунено з поста першого секретаря ЦК КП(б)У?
3. У чому проявився цинізм влади щодо українського селянства?

Спогади Лідії Капустіної із Запорізької області

«1947 рік був голодним для багатьох, а для нас — особливо. Я разом з подругою поїхала до Дрогобича. Там люди зустріли нас як рідних. Урятувалися від голоду, ще й мамі, сестрам возила хліб, горохове борошно, інші продукти...»

З інформації сільгоспвідділу ЦК КП(б)У (серпень 1946 р.)

3 лютого 1946 р. почався масовий наплив населення з Брянської, Київської, Вінницької та інших областей у західні області України за хлібом. У червні органами транспортної міліції УРСР було знято тільки з товарних поїздів 62 400 чол., а за дві останні декади липня — 97 633 чол. Постановою Ради міністрів СРСР від 31 липня 1946 р. заборонено продаж хліба на ринках колгоспниками і одноосібниками до виконання плану здачі хліба.

1. На яких територіях УРСР голоду не було? Поміркуйте чому?

Василь Симоненко «1947 р.»

...І люди йшли байдуже, мов лелеки,
Із косами дідівськими на лан,
В полукіпках лишали чорні глеки,
І, зуби стиснувши, «виконували план».

І вдови плакали, кричали діти: «Папи»,
А на сніданок — жолуди одні.
І в гарбах (*возах*) пнулися скелети-шкапи,
Худі, немов колгоспні трудовні...

1. Чому автор назвав вірш «1947 р.»?

Коли в Україні почався масовий голод (1946–1947 рр.), у США, в м. Нью-Йорк закінчила роботу міжнародна конференція ООН із охорони здоров'я, на якій прийнято статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) (22.07.1946 р.).

Масовий голод в Україні в 1946–1947 роках I (відео):
<https://www.youtube.com/watch?v=xAoy2Mx-bCc>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:
  - 1946 р. — прийнято закон про четверту п'ятирічку;
  - 1946–1947 рр. — масовий штучний голод;
  - лютий 1948 р. — прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві та ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя».
2. Поясніть значення понять: *відбудова*, *штучний голод*.
3. Використовуючи спогади очевидців, напишіть есей на тему: «Післявоєнне село».
4. Заповніть порівняльну таблицю «Масовий штучний голод в Україні»:

	Причини	Територія поширення	Наслідки
Голодомор 1932-1933 рр.			
Голод 1946-1947 рр.			

§4

Внутрішньополітична ситуація в УРСР. Репресивні кампанії радянської влади

- ✓ Назвіть ознаки тоталітарного режиму.
- ✓ Яка політична система була створена в УРСР?
- ✓ Що було спільного між комунізмом і нацизмом?

1. Суспільні настрої та реакція влади.

Із наступом Червоної армії і вигнанням з України військ нацистської Німеччини та її союзників український народ опинився перед новим поворотом у своїй примхливій долі. Багато мислячих людей, переживши німецьку окупацію, позбулися ідеологічної зашореності, почали розуміти шкідливість не лише гітлерівського, але й сталінського тоталітаризму. **Перемога в Другій світовій війні, здобута ціною жертв і страждань, породжувала в народі віру у краще майбутнє без масових репресій, голоду, стану загальної підозрілості у суспільстві.** Українські селяни сподівалися, що будуть розпущені колгоспи; робітники — на достойну заробітну платню, хороші умови праці і побуту; інтелігенція прагнула послаблення над нею контролю з боку влади, інтелектуальної свободи. Ці настрої підсилювалися тим, що мільйони людей, за різних обставин, змогли побачити життя у так званому «буржуазному світі» таким, яким воно було насправді, а не у змалюванні партійної пропаганди. Знайомство з чужою політико-економічною системою вплинуло на багатьох радянських громадян. Відтак влада мусила шукати ідейну протидію цьому «ворожому впливові».

Тоталітарний режим не міг допустити поширення ліберальних настроїв. Незважаючи на великий моральний стимул, який дала більшовикам перемога у Другій світовій війні, Й. Сталін був переконаний, що вона призвела до певних ідеологічних втрат у радянському суспільстві. **Найбільше занепокоєння режиму викликало населення, яке жило на окупованих територіях, потрапило в полон, працювало на примусових роботах.**

Повернення командно-адміністративної системи з її більшовицькими методами роботи, «надзвичайщиною» та намаганням узяти реванш за власні прорахунки, за воєнну катастрофу 1941–1942 рр. призвело до чергового загострення конфлікту в суспільстві, нагнітання атмосфери страху та підозри, взаємного відчуження між людьми. Утисків зазнали широкі верстви населення, громадянські права яких, декларовані конституцією, всіяко порушувалися під час прийому на роботу, вступу до вищих навчальних закладів, при просуванні по службі тощо. Поступово серед населення утверджується розуміння: **надії на те, що радянська влада за час війни змінилася на краще, що пом'якшиться її ставлення до людей, марні.**

1. Яким бачили своє майбутнє українці після Другої світової війни?
2. Що викликало найбільше занепокоєння у тоталітарного режиму?
3. В чому проявлявся конфлікт між суспільством і владою?

Уривок зі «Щоденника» Олександра Довженка

«Визволителі поведуться з визволеними брутально, недобре, а часом жорстоко, як у чомусь винними, ворожими, підозрілими, забуваючи, що Батьківщина — це не тільки земля, а й рідні люди, плоть від плоті якої вони є».

1. Дайте оцінку діям радянської влади щодо українського народу.

2. Відновлення тоталітарного режиму.

Не дивлячись на зовнішні атрибути суверенної республіки, Україна й надалі залишалася складовою частиною унітарної держави, керівництво якої прагнуло до соціально-політичної і культурної уніфікації усіх підконтрольних територій.

Внутрішня політика в УРСР була спрямована на відновлення тоталітарного режиму. Прагнення до оновлення суперечило самій суті сталінізму. Насаджували культ «вождя світового пролетаріату, керівника всіх перемог і корифея всіх наук» — Й. Сталіна. Прояви будь-якого незадоволення кваліфікували як ворожість до радянської влади та її лідера. Відновили масові репресії, від яких ніхто не був застрахований. **Пік післявоєнних репресій припав на 1947 р., коли ЦК КП(б)У очолював найближчий соратник Й. Сталіна Лазар Каганович.** Тривало зловживання владою, придушували будь-які спроби інакомислення. Пильну увагу органи НКВС звертали насамперед на **репатріантів** — військовополонених та цивільних осіб, переважно оstarбайтерів, які під час війни опинилися за межами країни. Вони проходили спеціальну перевірку на лояльність до радянського режиму, внаслідок якої частина цих осіб була репресована. Їм інкримінували співробітництво з окупантами і державну зраду. Із недовірою ставилася влада й до тих, хто проживав на окупованій території.

Українці в Сибіру. Світлина

Пік післявоєнних репресій припав на 1947 р., коли ЦК КП(б)У очолював найближчий соратник Й. Сталіна Лазар Каганович. Тривало зловживання владою, придушували будь-які спроби інакомислення. Пильну увагу органи НКВС звертали насамперед на **репатріантів** — військовополонених та цивільних осіб, переважно оstarбайтерів, які під час війни опинилися за межами країни. Вони проходили спеціальну перевірку на лояльність до радянського режиму, внаслідок якої частина цих осіб була репресована. Їм інкримінували співробітництво з окупантами і державну зраду. Із недовірою ставилася влада й до тих, хто проживав на окупованій території.

Однією з **визначальних рис політичного життя України стало зміцнення впливу Комуністичної партії.** На 1 січня 1946 р. КП(б)У налічувала 320 тис. членів. Її чисельність неухильно зростала головно за рахунок українців. Проте керували партією в ці роки росіяни: до 1949 р. — Микита Хрущов, а в 1949–1953 рр. — Леонід Мельников. Партійному апарату фактично вдалося встановити контроль над усіма сферами суспільного життя.

Важливою подією того часу були вибори до рад усіх рівнів: у лютому 1947 р. — до **Верховної Ради УРСР**, у грудні 1947 р. — до **місцевих рад**, хоча зазвичай вони проходили на безальтернативній основі і депутати були відомі заздалегідь. Водночас припинили роботу органи управління, що діяли у воєнний час. Загалом сподівання населення на лібералізацію суспільно-політичного життя у цей час не виправдалися. Однак післявоєнне українське суспільство не було єдиним у своїх поглядах. Більшість населення все ж таки зберігала оптимізм і віру в радянську владу. Проте серед частини мешканців воєнні поневіряння і репресії породжували незадоволення і зневіру.

1. На що була направлена внутрішня політика УРСР?
2. Яка риса політичного життя України стала однією з визначальних?
3. Визначте зміни в органах влади УРСР у повоєнний період.

Уривок з твору Миколи Ніконорова «Неперспективні люди з острова Валаам»

«Після війни радянські міста були переповнені людьми, яким пощастило вижити на фронті, але які втратили в боях за Батьківщину руки і ноги. Саморобні візки, на яких снували між ногами перехожих людські обрубки, милиці і протези героїв війни псували картину світлого соціалістичного сьгодні. І ось одного разу радянські громадяни прокинулися і не почули звичного гуркоту візків і скрипу протезів. Інваліди відразу були видалені з міст. Одним із місць їх заслання і став острів Валаам».

1. У чому проявлявся цинізм радянського керівництва по відношенню до власного народу?

Радянський плакат
«Любий Сталін — щастя народу»

Геннадій Добров
«Старий воїн»

1. Розгляньте ілюстрації. Порівняйте пропаганду і реальність радянської системи.

3. Ідеологічні кампанії радянської влади.

Духовний клімат радянської доби першого повоєнного десятиліття визначали дві тенденції: з одного боку, **патріотичне піднесення, а з другого, — прагнення влади повернути стару схему тотального контролю над соціумом і придушити будь-які погляди, альтернативні офіційним.**

Провідником нового наступу тоталітарної системи став близький помічник Й. Сталіна, секретар ЦК ВКП(б) з ідеології Андрій Жданов. Сутність «ждановщини», яка розгорнулася у **1946–1949 рр.**, полягала у проведенні низки репресивних заходів, спрямованих проти інтелігенції, котру звинуватили в політичній неблагонадійності та «буржуазному націоналізмі». **Метою «ждановщини» в Україні було посилення контролю над творчими процесами в галузі культури, придушення національно-визвольного руху та будь-яких проявів української самостійної ідеї.** У культурно-мистецькому та науковому житті дедалі відчутніше відбувалася ідеологічна уніфікація творчості. Здійснено оформлення всіх творчо-мистецьких угруповань у централізовані спілки письменників, художників, композиторів і закріплено основний, а по суті, єдиний метод творчості — **метод соціалістичного реалізму.** Його визначили як «правдиве зображення дійсності в її революційному розвитку». Усе, що виходило за рамки «соціалістичного реалізму», неминуче вступало в конфлікт із політичною системою. Це фактично означало відмову від національних засад творчості. Сам факт звернення до минулого українського народу, відтворення його самотньої сутності вже вважалося проявом буржуазного націоналізму. Водночас від української культури вимагали «тісніше зливатися із великою російською культурою».

З 1948 р. розгорнулася боротьба з **космополітами.** **Космополітизм як ідеологія світового громадянства надала пріоритетне значення загальнолюдським цінностям.** Натомість Й. Сталін бачив у ній спробу утвердити гегемонію «американського буржуазного націоналізму», спосіб ідеологічної й культурної експансії США. Звинувачення в космополітизмі адресували головно усім інтелектуалам, які контактували із Заходом. Найбільш потенційно вразливими щодо таких звинувачень були представники єврейської національності, позаяк вони мали численних родичів за кордоном. Євреї були також достатньо представлені серед інтелектуальних еліт США і Західної Європи. В поле зору партійних функціонерів УРСР потрапили літературні і театральні критики, насамперед **єврейської національності.** Їх звинуватили в антипатріотизмі, у «низькопоклонстві» перед культурою Заходу, у спробі здійснити змову в інтересах міжнародного імперіалізму. Як наслідок, — масові звільнення євреїв з освітніх закладів, наукових установ. У 1950 р. був ліквідований кабінет єврейської літератури, мови й фольклору при АН УРСР, який очолював мовознавець Ель Співак. Декому із представників єврейської культури інкримінували зв'язки з «Єврейським антифашистським комітетом», сфабрикованою справою, яка закінчилася розстрілом у 1952 р. його лідерів. Для забезпечення «нового ідеологічного курсу» з 1946 р. по 1951 р. було прийнято низку партійних постанов, що відображали нарощування репресивної політики. Перед

духовною розправою створювали відповідну атмосферу — сипали безпідставні звинувачення, розгортали публічну критику. Прикметною ознакою була упередженість в оцінках діячів науки і культури. **«Ждановщина» і боротьба з космополітизмом** мали своїм наслідком гальмування розвитку науки, культури і мистецтва, обмеження свободи творчості, ізоляцію від надбань західної культури.

1. Які тенденції характеризували духовний клімат радянської доби першого повоєнного десятиліття?
2. Визначте мету політики «ждановщини».
3. Проти кого розгорнулася боротьба з космополітизмом?

Із постанови ЦК КП(б)У «Про політичні помилки й незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР»

«...незважаючи на своє тринадцятирічне існування, Інститут не розробив, не видав наукової марксистсько-ленінської історії України. Праці Інституту складені в антимарксистському дусі, містять у собі грубі помилки перекручення буржуазно-націоналістичного характеру. Працівники Інституту запозичили в буржуазно-націоналістичних істориків Антоновича, Грушевського та інших основні положення, що, по суті, призвело до відродження буржуазно-націоналістичних настанов у питаннях історії України, викритих партією як ворожих українському народові».

1. Висловіть обґрунтоване судження. В чому радянська влада звинуватила працівників Інституту історії України Академії наук УРСР?

Уривок зі «Збірника творів» Ігоря Губермана

За все на євреїв знайдеться суддя.
За жвавість, за розум, сутулість.
За те, що єврейка стріляла в вождя.
За те, що вона промахнулась.

1. Як даний вірш розкриває репресивну політику влади?

Коли в Україні почалася боротьба з космополітизмом (1948 р.), ...

У Палестині (Тель-Авіві) Єврейська Національна рада проголосила створення держави Ізраїль (14.05.1948 р.).

С.О. № 24 «Суспільно-політичне життя повосної України» (відео):

<https://www.youtube.com/watch?v=1vwNLqkZSdQ>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:
  - **лютий 1947 р.** — відбулись вибори до Верховної Ради УРСР;
  - **грудень 1947 р.** — пройшли вибори до місцевих рад;
  - **1946 – 1949 рр.** — період проведення ідеологічної політики «ждановщини»;
  - **1948 р.** — початок боротьби з космополітизмом;
2. Поясніть значення понять: *«ждановщина», космополітизм, репатріанти, соціалістичний реалізм.*
3. Підготуйте історичну довідку на тему: «Пізній сталінізм: методи зміцнення тоталітарного режиму».
4. Визначте причини й наслідки ідеологічних кампаній та їхній вплив на суспільство.

§ 5

Радянізація західних областей України

- ✓ Коли вперше в Західній Україні була встановлена радянська влада?
- ✓ Поясніть значення термінів: *радянізація*, *колективізація*, *індустріалізація*.
- ✓ Чому ОУН та УПА відмовились від співпраці з нацистським режимом?

1. Індустріалізація. Колективізація на селі.

У середині 1940-х рр. відновилася **радянізація західноукраїнських земель**, сутність якої полягала в уніфікації соціально-економічного, політичного і культурного життя Західної України відповідно до норм, вироблених радянським режимом в УРСР. Передбачалося здійснення **індустріалізації, колективізації сільського господарства, «культурної революції»**. За порівняно короткий час створено державний, господарський, партійний, карально-репресивний апарат, який контролював усі сторони життя західних українців. Представників місцевого населення в ньому було мало. Союзний центр не довіряв місцевим жителям і керував краєм за допомогою кадрів, прибулих головно зі Східної України та інших республік СРСР.

Індустріалізація передбачала розвиток традиційних **нафтогазової, побутової та деревообробної галузей** та створення нових, зокрема **машинобудівної, металообробної, електротехнічної**. У Дрогобицькій області на відкритих газових родовищах споруджували найбільший тоді в СРСР і Європі магістральний газопровід **Дашава—Київ** (1946 р.). На території Волинської і Львівської областей були розвідані поклади кам'яного вугілля, що зумовило будівництво вугільних шахт. Відкриття промислових запасів самородної сірки біля селища Розділ на Львівщині започаткувало зведення **гірничохімічного комбінату**. У промисловий центр на початку 1950-х рр. перетворилося м. Львів, де запрацювали заводи електроприладів і електроламп, телеграфно-телефонної апаратури, автотранспортувачів, сільськогосподарських машин. Зароджується державна швейна та хімічна промисловість. Формується мережа промислової та сільськогосподарської кооперації. Хоча індустріалізація сприяла підвищенню промислового потенціалу краю, проте мала назагал суперечливий характер — легка і харчова галузі, які виробляли товари для населення, розвивалися повільніше, частина виробленої продукції розчинялася у господарському комплексі СРСР;

Одна з ділянок газопроводу
Дашава—Київ

змінювалася традиційна соціальна структура регіону, у якій зростала частка тих прошарків, котрі могли б служити надійною соціальною базою радянської влади.

Набагато складнішим завданням для влади було проведення колективізації на селі. З метою залучення населення до колгоспів використовували різні методи — від пропагандистських до репресивних. Формували групи селян, котрі закликали відновлювати старі колгоспи і створювати нові; організовували екскурсії до передових колгоспів східних областей України з метою ознайомлення із перевагами колгоспного ладу. Водночас тим, хто не бажав вступати в колгоспи, влада скасувала пільги, збільшила податки, натомість колгоспників звільнила від їхньої сплати. Однак, незважаючи на гучні заклики чи навіть перші примусові кроки властей, мешканці сіл не поспішали записуватися до колгоспів. Тут, де домінувало індивідуальне селянське господарство, до колгоспного ладу сформувалося негативне ставлення. Не останню роль у таких настроях відіграв сумний досвід радянізації у 1939–1941 рр., а також антирадянська та антиколгоспна агітації українського повстанського руху. Однак із середини 1948 р. влада розпочала примусову колективізацію сільського господарства. В 1950 р. її в основному було завершено. У колгоспи, чисельність яких досягла 7190, об'єднали 1,5 млн селянських дворів або 98% від загальної кількості. Не дивлячись на запевнення владців, що колективізація здійснюється на «добровільних засадах», досить часто впроваджували насильницькими методами і супроводжували репресіями та депортаціями місцевого населення. Тисячі сімей були вислані на Урал і Сибір. Примусова колективізація, антинародна податкова політика, командні методи хлібозаготівель викликали супротив селянства, яке поповнювало лави вояків УПА.

1. Як проходив процес радянізації західних областей України?
2. Що передбачала індустріалізація західноукраїнських земель?
3. Які методи застосовувала влада для проведення колективізації?

2. Український визвольний рух 1944–1950-х рр.

Із вступом Червоної армії зимою–весною 1944 р. на західноукраїнські землі боротьба з українським визвольним рухом, який очолювали ОУН і УПА, стала основним завданням радянської влади у регіоні. Керівником збройної боротьби УПА у цей час був головнокомандувач армії генерал **Роман Шухевич** (1943–1950 рр.), загальне керівництво ОУН здійснював із-за кордону голова Генерального секретаріату Української головної визвольної ради (УГВР) **Степан Бандера**. ОУН поставила завдання перешкодити радянській владі закріпитися в Західній Україні. УПА розгорнула збройну боротьбу проти влади та її регулярних військ, яка мала досить масштабний і напружений характер. Її з'єднання вели відкриті бої з невеликими гарнізонами, групами радянських військовослужбовців, тилловими службами, здійснювали диверсії на залізницях і шосейних дорогах, улаштували напади на районні центри. В умовах, коли протистояння тривало не на життя, а на смерть,

противники не цуралися найжорстокіших методів. Органи держбезпеки, енкаведисти здійснювали операції щодо дискредитації учасників визвольного руху. Натомість останні насаджували ненависть до радянського режиму.

Упродовж січня–квітня 1946 р., забезпечивши перевагу у живій силі і техніці, війська НКВС (Наркомату внутрішніх справ) здійснили широкомасштабну операцію під назвою «**Велика блокада**». У ній були задіяні військові підрозділи, авіація та бронетехніка. УПА втратила майже 40% свого складу, однак зброю не склала. Зважаючи на несприятливе співвідношення сил УГВР прийняла рішення про демобілізацію окремих загонів повстанців, вивід деяких частин вояків у Західну Німеччину та Австрію через Словаччину, реорганізацію решти УПА для ведення партизанської війни невеликими групами чисельністю 10–15 бійців. За кордон було доправлено близько 50 тис. осіб, понад 40 тис. припинили супротив з розрахунком на обіцяну владою амністію. Одночасно найстійкіших і найвитриваліших оунівців було залучено для підпільної боротьби, організації акцій саботажу, ведення антирадянської пропаганди, здійснення індивідуальних терористичних акцій проти представників радянської влади.

Після загибелі **Р. Шухевича** під час збройної сутички з оперативною групою в с. Білогорща (нині у складі м. Львів) у **березні 1950 р.** повстанський рух пішов на спад, але збройне підпілля продовжувало боротьбу. Проте шальки терезів у цьому трагічному протистоянні схилилися на бік влади. На Волині, оточений у криївці (військово-оборонна та господарська споруда УПА, розташована під землею), підірвався талановитий художник-графік, автор ескізів нагород УГВР **Ніл Хасевич** (1952 р.), котрий пішов до лав УПА, будучи інвалідом. Його дереворити (техніка гравюри на дошці з дерева) демонстрували учасникам Генеральної Асамблеї ООН. Останній керівник УПА **Василь Кук** був заарештований у 1954 р. Деякі групи продовжували боротьбу до 1956 р.

1. З'ясуйте мету українського визвольного руху.
2. Визначте причини й наслідки операції «Велика блокада».
3. Чим завершилося протистояння на Західній Україні між владою та повстанцями?

Графіка Ніла Хасевича

Зі спогадів колишнього члена спецгрупи НКВС Миколи Дем'янюка з села Тучин Гощанського району Рівненської області

«Головним завданням була не лише боротьба з українським національно-визвольним рухом, але й його дискредитація в очах самих же українців... (члени спецгруп) одягали українські сорочки, шапки з тризубами, обов'язково вживали української мови. Вночі йшли до сільських хат і вирізали цілі сім'ї... Як правило, одного члена родини залишали живим, щоб потім він розповідав про побачені звірства, які нібито вчинили бандерівці...»

1. Чому радянській владі важливо було не лише знищити національний рух, а й дискредитувати його?

Зі спеціальної листівки бандерівців. Квітень 1949 р.

«У села і містечка, в яких ви живете, заходять часто люди, переважно чоловіки, і просять вас заховати їх від НКВС і зв'язати з підпільниками, так як вони втекли з в'язниці. — Потрібно пам'ятати, що з большевицької тюрми втекти дуже важко, а всі ті, яким нібито вдалося втекти з в'язниці, — це не хто інший, як замасковані розвідники НКВС — провокатори... Якщо такі прийдуть в хату і просять їсти, то їжу можна дати, але не вступати з ними в розмови на політичні теми».

1. Проаналізуйте зміст листівки й плакату. Що стало головним ворогом українських повстанців?

З Україною в серці

Роман Шухевич (1907—1950)

Народився 30 червня 1907 р. у Львові. З молодих років активіст УВО та член галицького крайового проводу ОУН. Мріяв про незалежність України. Враховуючи досвід січовиків, разом з побратимами, хотів створити військо під прикриттям Німеччини. Тому й став командиром «Нахтігаль», та після арешту офіцерів батальйону остаточно зрозумів, що нацистська Німеччина, як і СРСР, є теж ворогом українців. У 1943 р. став головнокомандувачем УПА під псевдонімом Тарас Чупринка. У 1944—1950 рр. — Голова УГВР. Був до кінця вірним заповідям українських націоналістів. Убитий НКВС у с. Білогорща (тепер м. Львів) у 1950 р. Девіз його життя: *«Здобудеш Українську Державу або загинеш в боротьбі за неї»*. Власний принцип: *«Мудрого — не одурити, чесно — не купити, мужнього — не зламати»*.

1. Поміркуйте, чи є актуальними нині девіз і принцип життя Романа Шухевича.

3. Масові депортації. Ліквідація УГКЦ.

Діяльність радянської репресивно-каральної системи із придушення всяких проявів радянському режимові з найбільшою жорстокістю проявилася у процесі безперервних **масових депортацій**, що трактувалися органами влади як «додаткові заходи у боротьбі із бандитизмом». Виселення чи залякування засланням в арсеналі каральних органів було одночасно і засобом покарання, і засобом шантажу не тільки членів ОУН і УПА, але й усього населення, позаяк уже саме перебування на окупованій німцями території вважалося провинною. У вересні 1944 р. уряд УРСР і Польський комітет національного визволення підписали у Любліні Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. Відповідно до її змісту, українці **Закерзоння (Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини)** мали добровільно переїхати до УРСР. Зазвичай про наміри пересічного жителя — переїхати чи залишитися — ніхто не запитував. Переселення українців відбувалося за допомогою військових підрозділів. Упродовж 1944–1946 рр. з території Польщі до України примусово або добровільно виїхало близько 500 тис. осіб. Натомість з прикордонних українських областей до Польщі — понад 800 тис. осіб.

Черговим етапом депортації українців стала операція **«Вісла»** — етнічна зачистка, тобто насильницьке вигнання, українського населення Закерзоння, проведена польським комуністичним режимом при підтримці СРСР упродовж **квітня–серпня 1947 р.** Під час акції українців із цього регіону виселили у західні та північні землі Польщі, які до 1945 р. перебували у складі Німеччини. Переселення здійснили примусово, із застосуванням військової сили і супроводжували позбавленням прав українців на землю, руйнацією культурно-освітніх установ та греко-католицької церкви. Цими діями уряди ПНР та СРСР намагалися здолати опір УПА, котрий підтримувало місцеве населення. А **21–26 жовтня 1947 р.** радянське керівництво провело операцію **«Захід»** — насильне виселення жителів Західної України, сім'ї яких підозрювалися у співпраці з УПА. З регіону до Казахської РСР та Сибіру депортували понад 78 531 особу, з-поміж яких 22 928 дітей. Під час транспортування у товарних вагонах сотні з них померли. Головне завдання операції — **послаблення визвольного руху в регіоні. 22 грудня 2016 р.** Верховна Рада України схвалила постанову № 1807, відповідно до якої 21 жовтня

Світлина часів операції «Вісла»

2017 р. вшановували 70-ті роковини з дня масової депортації населення Західної України до Сибіру.

Об'єктом переслідування з боку влади стала **Українська греко-католицька церква**. Вона об'єднувала понад 4 млн вірян і була духовною натхненницею у визвольних змаганнях, а відтак ідеологічним супротивником влади. Особливе занепокоєння сталінського режиму викликало її підпорядкування Папі Римському, що розцінювали як зв'язок із Заходом. Після вигнання зі Західної України

військ нацистської Німеччини та її союзників митрополит Андрей Шептицький звернувся до радянського уряду з пропозицією про співпрацю. Його наступник **Йосиф Сліпий**, який очолив УГКЦ після смерті А. Шептицького, продовжив діалог із владою. До Москви була направлена делегація вірян, яка передала 100 тис крб у фонд Червоного Хреста на оборону країни. Греко-католицька церква отримала дозвіл на вільне богослужіння в межах СРСР. Проте вже у квітні 1945 р. через відмову перейти у православ'я заарештували все греко-католицьке вище духовенство на чолі з Йосифом Сліпим. Під контролем НКВС створили «ініціативну групу», що готувала «возз'єднання» греко-католицької церкви із Російською православною церквою, до якої влада ставилася лояльно. Її очолив настоятель Преображенської церкви Львова Гавриїл Костельник, сини котрого були заарештовані органами НКВС. У **березні 1946 р.** у Львові був скликаний Собор греко-католицької церкви, котрий під тиском влади виніс вердикт про скасування Берестейської унії 1596 р. і підпорядкування греко-католицької церкви російському патріарху Алексію. За схожим сценарієм у **1949 р.** Мукачівська єпархія проголосила ліквідацію Ужгородської унії і приєднання до РПЦ греко-католицької церкви Закарпаття. Ці рішення були прийняті всупереч настроям вірян. Відтак, перебуваючи поза законом, УГКЦ продовжувала діяти підпільно аж до легалізації у 1989 р. Отже, радянізація західноукраїнських земель проходила у гострому протистоянні з ОУН і УПА, що спричинило загибель десятків тисяч людей, супроводжувалася масовими репресіями, підпорядкуванням УГКЦ РПЦ.

Операція «Захід». Світлина з газети «Миколаївські новини»

1. Визначте зміст та наслідки Люблінської угоди.
2. З якою метою були проведені операції: «Вісла», «Захід»?
3. Розкрийте рішення Львівського собору Української греко-католицької церкви.

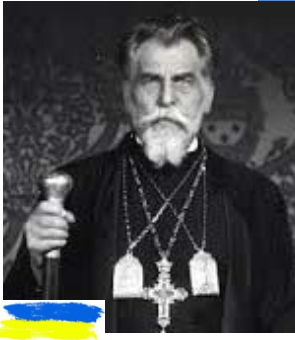

Зі спогадів Олександра Колянчука, депортованого із батьками у 15-річному віці із Перемишля до Ольштинського воєводства

«У травні–червні 1947 року до нас доходили чутки, що виселяють українців і кудись вивозять. У Березному залишилось близько 50-ти українських сімей. Багато старших віком пам'ятали евакуацію вглиб Росії. Був липень, люди почали готуватись до жнив. Озимина вже дозрівала, а в сусідньому селі стояли копиці жита. Другий вівторок місяця видався торговим днем, і мама поїхала до Холма, батько займався господарством, а я доглядав молодшого брата. Десь о 12-ій годині в селі знявся галас. Приїхало військо, оточило село, розставило кулемети, солдати брутально поводитись з людьми. Староста Костюк разом з капітаном ходили від будинку до будинку, наказуючи залишити їх протягом двох годин і зібратися на сільському майдані... Люди почали збиратися, адже список був готовий ще з 1945 року, з часу виселення українців до УРСР...»

1. Чи можна назвати операцію «Вісла» актом депортації? Підтвердіть або спростуйте думку.

З Україною в серці

Йосиф Сліпий (1892—1984)

Народився в с. Заздрість на Тернопільщині 17 лютого 1892 р. Отримав духовну й світську освіту. Був професором і ректором Львівської греко-католицької духовної семінарії, яку перетворив на богословську академію. У листопаді 1944 р. став митрополитом УГКЦ. В 1945 р. ув'язнений радянською владою і засуджений на вісім років за «ворожу діяльність проти УРСР, співпрацю з німецько-фашистськими окупантами». У таборі СРСР провів 18 років. В 1963 р. звільнений та висланий до Рима, завдяки клопотанням Папи Римського Іоанна ХХІІІ, президента США Джона Кеннеді та інших відомих політичних діячів. Першим з українців став кардиналом католицької церкви. Заснував Український католицький університет, відновив діяльність Українського богословського товариства. В 1975 р. прийняв титул патріарха помісної греко-католицької церкви. Тричі скликав синоди УГКЦ. Подорожуючи по світу, зустрічався з українською діаспорою в Канаді, США, Австралії, Європі. Помер у Римі в 1984 р.

«Моліться, працюйте і боріться за збереження християнської душі кожної людини українського роду і за весь Український нарід і просить Всемогутнього Бога, щоб Він допоміг нам завершити нашу тугу за єдністю і наші змагання за церковне об'єднання у постанні Патріархату Української Церкви!..»

1. Сформулюйте життєву позицію митрополита Йосифа Сліпого.

Коли в Україні було проведено операцію «Вісла» (квітень–серпень 1947 р.), ...

У США в Гарвардському університеті Джордж Маршалл виступив з програмою підтримки європейських країн (5 червня 1947р).

Операція «Вісла» — кривава депортація українців (відео):

<https://www.youtube.com>;

Документи СБУ про Романа Шухевича: https://espresso.tv/news/2017/07/04/sbu_opublikovala_unikalni_dokumenty_po_shukhevychu

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:

- **вересень 1944 р.** — Люблінська угода;
- **1946 р.** — розпочато будівництво газопроводу Дашава–Київ;
- **березень 1946 р.** — проведено Львівський собор про скасування Берестейської унії в Галичині;
- **квітень–серпень 1947 р.** — проведено операцію «Вісла»;
- **21-26 жовтня 1947 р.** — проведено операцію «Захід».

2. Поясніть значення понять: *депортація, обмін населення, «Велика блокада».*

3. Визначте напрямки, причини та наслідки депортацій українців із західних областей УРСР.

4. Складіть історичну довідку: «Національно-визвольний рух у 1944–1950-х рр. на території України».

Освіта. Наука. Література

- ✓ Назвіть відкриття українських учених у галузі науки і техніки в 1930–1946 рр.?
- ✓ Який світогляд формувала ідеологічна система держави?
- ✓ Як функціонували в роки війни університети?

1. Освіта.

Сталінський режим, усілякими засобами утверджуючи притаманні йому ідеологічні догми, прагнув сформувати відповідну суспільну свідомість, комуністичний світогляд громадян. І першочергову увагу у цьому відводив освіті. Відбудову системи освіти розпочали ще наприкінці війни, а в **1950 р. було відновлено довоєнну мережу шкіл**. Проте фінансування освіти здійснювали за залишковим принципом, відтак хронічно не вистачало коштів. При відбудові та ремонті шкіл почасти використовували метод «народної будови», тобто батьки, вчителі та учні власними силами відновлювали школу у своєму населеному пункті. Частину шкіл, особливо у сільській місцевості, розташували у малоприспособованих приміщеннях. Поряд із **денними**, відкривали **вечірні** та **заочні** школи, у яких вчилася молодь, котра не змогла здобути освіту під час війни або ж змушена була рано розпочати трудову діяльність. Не вистачало підручників, зошитів, шкільного обладнання. У західних областях України упродовж перших повоєнних років було збудовано понад 1660 шкіл, у яких навчалось 500 тис. учнів. Кадрове питання вирішувалося складно. Місцевих учителів змушували пройти курси ідеологічної перепідготовки. Понад 35 тис. учителів направили у цей регіон із східних областей. У повоєнний період створюється мережа професійно-технічних училищ, яка відповідала потребам планової економіки. Прийом учнів у ПТУ здійснювався за принципом щорічного нарощування підготовки робітників масових професій середнього рівня кваліфікації.

Як і в довоєнні роки, Комуністична партія прагнула посилити свій ідейний вплив на учнівську молодь. Було відновлено роботу піонерських та комсомольських організацій, чисельність яких постійно зростала. Виховання відданості більшовизму, і особисто Й. Сталіну, оголошували найважливішим покликанням школи. Не змінився також **державний курс на русифікацію освіти**. У 1953 р. в українських школах навчалось 1,4 млн учнів, а в російських і змішаних — 3,9 млн дітей, чисельність російських шкіл збільшилась у півтора рази. Розвиток економіки потребував кваліфікованих кадрів. У **1953 р.**

м. Київ. Телевізійний центр. Світлина.

був здійснений перехід до обов'язкової семирічної освіти. Намагаючись охопити своїм впливом найширші верстви населення, влада сприяла розширенню мережі закладів культури. **Переважно методом «народної будови» відновлювали клуби, бібліотеки, музеї, будинки культури, радіо- і кіномережу.** Одним із засобів пропаганди радянського способу життя була преса. З відбудовою поліграфічної бази збільшили тиражі газет і журналів. У 1945 р. виходило 879 газет і 6 журналів, зокрема «Україна», «Дніпро», «Українська література», «Перець». У листопаді **1951 р.** у Києві відкрили перший в Україні **телевізійний центр.**

Упродовж перших повоєнних років було відновлено роботу 160 вищих навчальних закладів, зокрема **Київського, Харківського, Одеського державних університетів.** Майже половина студентів навчалася на вечірніх і заочних відділеннях, що негативно впливало на рівень їхньої фахової підготовки. Зросла мережа вишів у західних областях. **Вища школа готувала спеціалістів для різних галузей виробництва, науки, техніки.** І у вишах влада приділяла значну увагу ідейному вихованню студентської молоді, формуванню в неї комуністичного світогляду. Було запроваджено обов'язкове викладання основ марксизму-ленінізму. У навчанні здебільшого використовували російську мову.

1. Яким був стан освіти у післявоєнний період?
2. У чому проявлявся ідеологічний вплив держави на освіту й культуру?
3. Як влада формувала у студентів комуністичний світогляд?

2. Наука.

Повоєнний період для української науки виявився складним і неоднозначним. У 1944 р. було відновлено діяльність Академії наук України, яку з 1946 по 1962 рр. очолював біохімік зі світовим ім'ям **Олександр Палладін.** Академічні установи розташовувалися головно у Києві, хоча з 1950 р. почало функціонувати Львівське відділення.

У ці роки українські вчені досягли значних результатів. У **1946 р.** запущений перший **експериментальний ядерний реактор.** Наприкінці 1940-х рр. в Інституті електротехніки під керівництвом **Сергія Лебедева** було створено першу в Європі **малу електронно-лічильну машину (МЕЛМ).** Колектив Інституту електрозварювання на чолі з **Євгеном Патonom** винайшов і впровадив у виробництво новий

Міст Патона. Світлина. 1953 р.

Володимир Філатов з пацієнткою. Світлина.

метод електрошлакового зварювання кожухів доменних печей, мостів, суден тощо. Його було використано при будівництві **газопроводу Дашава—Київ** та першого у світі **суцільно-зварювального мосту (міст Патона)** у Києві, зданого в експлуатацію в **1953 р.**, інших спорудах. Інститут загальної та неорганічної хімії розробив методики захисту водних басейнів від забруднень

та постачання споживачам чистої води. Значні здобутки мали українські учені в **медицині**. **Микола Стражеско** створив відому за межами України **терапевтичну школу**. Визнаним авторитетом у галузі **офтальмології** був **Володимир Філатов**. **Проблеми порушення обміну речовин, імунітету, алергії, старіння організму** досліджував **Олександр Богомолець**. Серед гуманітарних наук першість була за **літературознавством**. Науковці опрацювали й опублікували частину рукописів Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Михайла Коцюбинського. З 1949 р. започаткували видання зібрання творів Івана Франка, а на початку 1950-х рр. з'явилося повне зібрання творів Івана Котляревського, підготовлено 5-томник творів Лесі Українки.

Олександр Богомолець

Проте суттєвої шкоди науці завдало постійне втручання партійного керівництва та політизація. Вченим часто доводилось розробляти безглузді теорії, на зразок «плану перетворення природи», що передбачав зміну гідросистеми. Не минула Україну і **«лисенківщина»**. В 1948 р. сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. Леніна у Москві закріпила «перемогу сталінізму» у біологічній науці. Провідником нової політики став Трохим Лисенко. «Буржуазною наукою» оголосили **генетику**. В Україні почалася «чистка» серед науковців. З кафедр вишів, установ АН УРСР було звільнено чимало фахівців, котрі не поділяли поглядів Т. Лисенка. З-поміж них — **Миколу Гришка, Іллю Полякова, Лева Делоне, Сергія Гершензона**. Цькуванню і недобросовісній критиці був підданий підручник для вищої школи «Курс генетики» М. Гришка і Л. Делоне. «Ворожою» наукою вважали також **кібернетику**, де заборонили займатися новими дослідженнями. Особливих переслідувань зазнала історична наука. Була визнана незадовільною робота Інституту історії АН УРСР на чолі із **Миколою Петровським**. Істориків звинуватили у **«буржуазному націоналізмі»**, відродженні реакційних поглядів Володимира Антоновича і Михайла Грушевського та відході від партійного тлумачення історичного процесу. Відтак об'єктивні труднощі в розгортанні наукових досліджень, спричинені відсутністю

найнеобхіднішого, надзвичайно ускладнювала тоталітарна система, яка штучно ізолювала науковців від передових тенденцій розвитку світової науки, насаджуючи фальшиві стереотипи. Людство вступило в епоху науково-технічної революції, але Радянський Союз був неспроможний встигати за її швидким темпом.

1. Хто очолив Академію наук України в 1946 р.?
2. Назвіть найвизначніші досягнення науки в повоєнний період.
3. Як позначився на становищі науки ідеологічний диктат з боку влади?

Уривок з виступу Тимофія Лисенка

«Діалектична доктрина Мічуріна, авангардна біологія, що здійснюється геніями людства Леніним і Сталініним, перемогла над ідеалістичною, метафізичною, буржуазною теорією спадковості Менделя. Менделізм–морганізм ґрунтується на випадковостях, і тим самим ця «наука» заперечує існування беззаперечних залежностей у живій природі, через що прирікає практику на безплідне очікування... Для нас, радянських біологів, немає більш почесного завдання, ніж творчий розвиток вчення Мічуріна і впровадження в усю нашу діяльність мічурінського стилю дослідження природи розвитку живого».

1. Існування якої науки заперечує автор? Чому?

3. Література.

Перемога у війні викликала емоційне піднесення в суспільстві, яке діячі літератури намагалися відобразити в своїх творах. Вибух творчої активності покоління переможців, яке пережило найжорстокішу в історії війну і важко піддавалося бюрократичному контролю, наполохав сталінське керівництво. Воно відчувало невпевненість свого становища в Україні, західні області якої були охоплені визвольним рухом. Проте жорстокі реалії війни та труднощі повоєнного лихоліття майже не пробилися на сторінки літературно-художніх видань. Поетів і письменників зобов'язували творити в рамках «соціалістичного реалізму». Однак навіть за цих несприятливих умов з'явилося чимало яскравих і колоритних творів. З-поміж них — **«Прапороносці» Олесея Гончара, «Київські оповідання» Юрія Яновського, «В окопах Сталінграда» Віктора Некрасова, гумористичні оповідання Остапа Вишні, вірші Максима Рильського, Володимира Сосюри, Андрія Малишка.** У літературу прийшли молоді письменники, збагачені життєвим досвідом війни.

Проте «ждановщина», розпочата у Москві, мала прихильників в Україні. Відповідно до рішень ЦК ВКП(б), компартійне керівництво України прийняло свої постанови, зокрема «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури», «Про журнал сатири і гумору

«Перець», «Про журнал «Вітчизна». Кожну з цих постанов супроводжували численні викривальні статті в газетах і журналах, збори митців, на яких звинувачених у «перекрученнях» піддавали принизливій «проробці». З появою у березні 1947 р. в Україні Л. Кагановича, «вірного помічника Й. Сталіна» і такого ж україноненависника, кампанія ідеологічних атак на талановитих діячів української культури посилилася. Одним із перших під вогонь нищівної критики попав відомий письменник-гуморист Остап Вишня, якого звинуватили в політичних помилках, відході від радянської ідеології, написанні творів «шкідливих за своїм ідейним змістом». Ще різкіше було засуджено «ідеологічні помилки» його «Мисливських усмішок». Лише в жовтні 1959 р., за десять місяців до смерті, всі звинувачення з нього було знято. Письменника Івана Сенченка звинуватили у сподвижництві Миколі Хвильовому, визначивши «ворожими» радянському ладові його нові повісті «Кінчався вересень 1941 року» та «Його покоління». Не уникнули критики Ю. Яновський за роман «Жива вода», М. Рильський, редколегія журналу «Дніпро» та його редактор А. Малишко.

Черговий наступ на творчу інтелігенцію був пов'язаний із боротьбою з космополітизмом. «Безродними космополітами» назвали літературних і театральних критиків, євреїв за національністю Євгена Адельгейма, Абрама Кацнельсона, Іллю Стебуна. Їх звинуватили в антипатріотизмі, у низькопоклонстві перед буржуазною культурою Заходу. Серед обвинувачених були й ті, що ще недавно заподадливо боролися з «українським націоналізмом». Упродовж 1948–1952 рр. у зв'язку з так званою «Справою Єврейського Антифашистського Комітету» було репресовано 19 єврейських письменників України. У **1951 р.** розкритикували вірш **В. Сосюра** «**Любіть Україну**», написаний ще у 1944 р. і читаний з багатьох трибун. Зазначали, зокрема, що поезія «викликає почуття розчарування, протесту ... Не таку Україну оспівує у своєму вірші В. Сосюра. Під такою творчістю підпишеться будь-який недруг українського народу з націоналістичного табору, скажімо, Петлюра, Бандера та інші». Відтак у своєму прагненні створити талановиті твори, використати нові засоби, прийоми художньої творчості, опанувати нові теми, запропонувати їхнє нетрадиційне висвітлення літератори неминуче вступали у суперечність із тоталітарною системою. Отже, у повоєнні роки тоталітарний режим продовжив нагнітання напруженості в суспільстві, розгорнув чергові ідеологічні кампанії, переслідування інакодумців, нову хвилю репресій. У результаті визначальною рисою культури стали одноманітність, уніфікованість, показна одностайність. Така політика завдала великої шкоди інтелектуальному потенціалу української нації.

1. Хто з літераторів описав реалії війни та повоєнної відбудови?
2. Як політика «ждановщини» реалізовувалась в УРСР?
3. Чи забезпечувалась свобода творчості за тоталітарного режиму?

Уривок із доповіді ЦК КП(б)У О. Корнійчука на пленумі Спілки письменників України 15 вересня 1947 р. «Про виконання постанови ЦК ВКП(б) щодо журналів «Звезда» і «Ленинград»

«...Ви всі знаєте, що на Україні були буржуазно-націоналістичні організації (ВАПЛІТЕ, неокласики і інші), цілі групи буржуазно-націоналістичних декадентів. Із ними вели боротьбу передові письменники, їх розгромили наш народ, наша партія ... Поява шкідливого нариса історії української літератури об'єктивно допомагає найлютішим ворогам українського народу — українсько-німецьким націоналістам. Президія Спілки та її голова тов. Рильський не вжили заходів, щоб вчасно перешкодити проникненню в радянську літературу ворожих тенденцій... Журнал «Вітчизна» (ред. Яновський) надає місце статтям і творам, у яких пропагується буржуазна ідеологія, міщанські погляди на життя і аполітичність...».

1. Висловіть обґрунтоване судження. Що, з точки зору партійного керівництва, входило до поняття «буржуазний націоналізм»?

Коли в Україні відкрили в Києві перший телевізійний центр (1951 р.), ...

У Великій Британії, Лондоні вперше пройшов конкурс «Міс світу» (15.04.1951 р.).

Лисенківщина (1930 – 1960-і рр.) (відео):

<https://www.youtube.com/watch?v=90VjbJw26xE>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:
  - 1946 р. — запущено перший експериментальний ядерний реактор;
  - 1950 р. — відновлено довоєнну мережу шкіл;
  - листопад 1951 р. — відкрито в Києві перший в Україні телевізійний центр;
  - 1953 р. — відбувся перехід до обов'язкової семирічної освіти;
  - 1953 р. — побудовано в Києві міст Патона.
2. Поясніть значення понять: «*лисенківщина*», «*буржуазний націоналізм*».
3. Підготуйте повідомлення на тему: «Суперечливі тенденції розвитку освіти та літератури в повоєнні роки».
4. Заповніть таблицю «Досягнення науки в повоєнний період»:

Галузь науки	Ім'я науковця	Досягнення

§7

Архітектура. Образотворче мистецтво. Музика. Кінематограф.

Повсякденне життя

- ✓ Якою була доля українських театрів у період Другої світової війни?
- ✓ Назвіть кінострічку Олександра Довженка, створену під час війни.
- ✓ Визначте характерні ознаки методу соціалістичний реалізм у мистецтві.

1. Архітектура. Образотворче мистецтво.

Повоєнні роки позначилися масштабними роботами з відбудови та нового бачення образу міст і сіл. За вказівкою влади архітектурні споруди мали вселяти впевненість у швидкому відновленні всієї країни. Провідний архітектурний стиль цього часу — «сталінський ампір». Його характерними рисами були ансамблева

забудова вулиць і площ, синтез архітектури, скульптури і живопису, наявність колонад, ліпнини, використання мармуру, бронзи і цінних порід дерева в оформленні громадських інтер'єрів. За генеральним планом відновили столицю України — м. Київ. При забудові центральної вулиці — Хрещатика — створили архітектурний ансамбль, образ якого визначали рельєф нагірної частини вулиці, багатоповерхові будинки, оздоблені керамічною плиткою світлого кольору, широкі тротуари, засаджені каштанами. **Приметними ознаками містобудування були чітко розплановані вулиці, спорудження типових житлових будинків.** У сільській місцевості зазвичай відновлювали довоєнну архітектуру.

Забудова вулиці Хрещатик у Києві. Світлина 1950 р.

м. Луцьк.

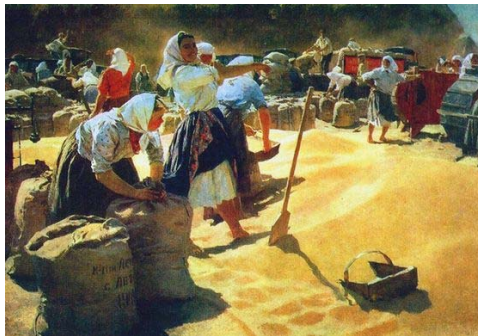
Світлина. «Естетика сталінської доби», 1950-і рр.

К. Білокур «Колгоспне поле». 1948–1949 рр.

Перше повоєнне десятиліття увійшло в історію українського образотворчого мистецтва темою війни, «братніх народів», шевченківською та молодіжною тематикою, а також жанровим змалюванням навколишньої дійсності, включно з портретами «передовиків промисловості та сільського господарства. З'явилися нові художні полотна **Тетяни Яблонської, Михайла Дерегуса, Катерини Білокур**. Ознайомившись із картинами Катерини Білокур на Міжнародній виставці у Парижі в 1954 р. знаменитий художник Пабло Пікассо сказав: «Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б заговорити про неї цілий світ!».

Визнаним майстром книжкової графіки був **Василь Касян**. Найбільш популярними стали виконані ним ілюстрації до Шевченкового «Кобзаря». У скульптурі знайшли відображення насамперед події та образи воєнного часу. Створювалися меморіальні ансамблі, встановлювалися пам'ятники героям війни і праці.

Т. Яблонська «Хліб». 1949 р.

М. Дерегус «Тарас Бульба попереду козацького війська». 1952 р.

1. Визначте характерні риси містобудування.
2. Які теми переважали в образотворчому мистецтві?
3. Хто був майстром книжкової графіки?

2. Музика. Кінематограф.

У повоєнний час розвиток музики визначали розширення тематики, жанрів, поглиблення образної сфери, підвищення фахової майстерності. З'явилися **опери «Богдан Хмельницький» Костянтина Данькевича** (лібрето Олександра Корнійчука і Ванди Василевської), **«Милана» Георгія Майбороди** (лібрето Агати

Турчинської), **«Украдене щастя» Юрія Мейтуса**. Розвивається пісенна творчість. Популярними стають **пісні Платона Майбороди, Аркадія Філіпенка, Ігоря Шамо**. У різноманітних музичних жанрах творили композитори **Левко Ревуцький, Станіслав Людкевич, Андрій Штогаренко, Борис Лятошинський**. Заслужене визнання здобули: **Державний український народний хор** (керівник Григорій Верьовка), **Київська державна академічна капела «Думка»** (керівник Олександр Сорока), **Львівська державна хорова капела «Трембіга»** (керівник Павло Муравський), **Державна капела бандуристів УРСР** (керівник Олександр Мінківський).

Продовжувало розвиватися театральне життя, хоча і в чітко визначених ідеологічних рамках. Наприкінці 1940-х рр. в Україні діяло 96 театрів, із яких 78 — україномовні. В них працювали видатні майстри сцени як **Марія Литвиненко-Вольгемут, Гнат Юра, Борис Гмиря, Наталія Ужвій, Амвросій Бучма, Юрій Шумський, Євген Пономаренко, Костянтин Хохлов**. Проте репресивні дії влади не обійшли музичне і театральне життя республіки. В 1946 р. видали постанову ЦК КП(б) України «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення», якою вимагали ставити театральні вистави з сучасного життя, що прославляли радянський лад. Натомість оперу К. Данькевича «Богдан Хмельницький» розкритикували за недостатнє висвітлення в ній «прогресивної ролі у житті українського народу царя і російських бояр».

Відновили роботу кіностудії в **Києві, Одесі, Ялті**, на яких випускали фільми різних жанрів. Серед митців помітне місце займала творчість **Ігоря Савченка**, режисера фільмів «Третій удар» і «Тарас Шевченко», премійованого на міжнародному фестивалі в Чехословаччині у 1952 р. На Київській кіностудії були поставлені **Борисом Барнетом** фільм «Подвиг розвідника», **Марком Донським** — «Нескорені». Розгорнула роботу Українська студія хронікальних фільмів, яка повернулася до Києва влітку 1944 р. Проте, не дивлячись на здобутки, на українських митців в означений період впливали чинники, яких взагалі не існувало в цивілізованих суспільствах: насадження почуття страху, ненависті, поваги до керманичів і пануючої партії, сповідування єдиного напрямку в мистецтві, відмова від релігії тощо. Над кожним із них постійно нависала загроза бути безпідставно звинуваченими в некритичному підході до «реакційної буржуазної культури», «низькопоклонстві перед Заходом», «відступі від марксизму-ленінізму», «українському буржуазному націоналізмові», у безлічі інших «гріхів». Досвід 1920–1930-х рр. нагадував, чим можуть завершитися такі звинувачення. Відтак духовний клімат у суспільстві жорстко контролювала влада.

1. Назвіть імена відомих композиторів та їхні мистецькі твори.
2. Які риси були притаманні розвиткові театального життя?
3. Охарактеризуйте здобутки кіномитців.

Уривок з постанови ЦК КП(б) України «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення»

«Найголовніший недолік нинішнього стану репертуару драматичних і оперних театрів УРСР полягає в тому, що п'єси радянських авторів на сучасні теми виявились фактично витісненими з репертуару театрів УРСР ... Драматичні й оперні театри України досі не створили високоідейних і повноцінних в художньому відношенні спектаклів про перемогу радянського ладу, про дружбу народів радянської країни, особливо про дружбу українського і російського народів, про Велику Вітчизняну війну та про героїчну працю радянських людей...».

1. Чому українські театри зазнали критики з боку влади?

3. Повсякденне життя.

Відбудовуючи господарство, люди відроджували насамперед нормальне життя для себе та своїх дітей. Перші мирні роки мало чим відрізнялися від важких буднів воєнного часу. **Не вистачало найнеобхіднішого — взуття, одягу, продовольства, інших побутових речей.** Гостро постала житлова проблема, проблема безпритульних дітей, злочинності тощо. Але на їхнє вирішення виділяли незначні ресурси. Для виживання частина робітників і службовців нерідко змушена була облаштовувати невеликі підсобні господарства, бо наявна платня не забезпечувала харчуванням членів сім'ї.

Діяв механізм «мобілізації коштів населення», запроваджений радянським урядом ще на початку війни, який передбачав розміщення серед населення державних позик. Додаткові труднощі спричинило зростання цін на продукти, зумовлене скасуванням у **1947 р. карткової системи** їхнього розподілу. Продовольство постачалося із перебоями. Біля магазинів шикувалися нескінченні черги. У цьому ж році була проведена **грошова реформа**. За рішенням уряду, упродовж лише одного тижня громадяни, які мали банківські вклади до 3 тис. крб., могли обміняти старі гроші 1 до 1, вклади від 3 до 10 тис. крб. скорочували на третину, а більше 10 тис. — на дві третини. Хто зберігав гроші на руках, то обмін відбувався у співвідношенні 10:1. Реформа мала відверто конфіскаційний характер і звела нанівець особисті заощадження громадян. Натомість вилучення під час реформи значної кількості грошей справило оздоровчий ефект на повоєнну економіку. Обмеження загальної купівельної спроможності населення створювало потенційні можливості для зниження цін на товари. Мешканці міст і сіл могли купувати недорогий, але добротний одяг, годинники, радіоприймачі. Частину з цих товарів виробляли у Східній Німеччині та поставляли в рахунок репарацій, у Польщі, Чехословаччині, Австрії.

Водночас **відновлювали міста і села, газифікували населені пункти.** Зростала мережа шкіл, медичних закладів, будували житло, так звані «сталінки».

Проте більшість міських жителів і надалі проживали у комунальних квартирах, бараках, підвалах. Влада дещо пом'якшила трудові відносини. Знову запровадили 8-годинний робочий день і відпустки на виробництві. **На селі рівень життя не надто поліпшився.** Хоча до початку 1950-х рр. ситуація у соціальній сфері стала кращою, однак назагал **соціальна політика влади залишалася жорстокою щодо населення.**

1. З якими проблемами зіткнулися люди в повоєнні роки?
2. Коли було відмінено карткову систему та проведено грошову реформу?
3. Як змінилася ситуація в соціальній сфері до початку 1950-х рр.?

Мовою джерела

Заробітна плата та ціни на продукти й одяг в УРСР у 1950-х рр.

Професія	Заробітна плата
Гардеробниця	225 крб.
Працівниця музею	400 крб.
Інженер Київметробуду	3240 крб.
Ректор вишу	6000 крб.

Макарони 1 кг від 3 крб. 90 копійок до 6 крб. 45 копійок, ковбаса зі свинини 1 кг – 17 крб., сирокочена ковбаса 1 кг — 39 крб. Повсякденне взуття коштувало від 291 до 346 крб., вечірні туфлі — 410–479 крб., жіночі напівчеревики від 192 до 335 крб., жіноче пальто – від 398 до 1455 крб.

1. Порахуйте, що могли купити на свою заробітну платню представники означених у таблиці професій.

Коли в Україні відмінили карткову систему (1947 р.), ...

У Франції, в Парижі міністри закордонних справ європейських країн прийняли план відновлення Європи (план Маршалла) (13.07. 1947 р.).

Обличчя української історії. Катерина Білокур

(відео): <https://www.youtube.com/watch?v=OVywCDBkC8Q>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:
  - 1947 р. — відмінено карткову систему;
  - 1947 р. — проведено грошову реформу;
2. Поясніть значення поняття: «*сталінський ампір*».
3. Напишіть есей на тему: «Повсякденне життя радянської людини в перших повоєнних роках».
4. Заповніть таблицю : «Українська культура в повоєнному десятилітті»:

Галузь культури	Визначні представники	Здобутки/назви творів
Мистецтво		
Музика		
Кінематограф		

§ 8

Практична робота № 1

Тема. Вирвані з коренем. Депортація українців у 1944-1951 рр.: причини, етапи, наслідки (дослідження тематичних документів)

Завдання 1. Опрацюйте документи практичної роботи. Визначте вектори депортацій та їхні хронологічні межі.

Завдання 2. Встановіть причини депортацій.

Завдання 3. З'ясуйте, до яких наслідків призвели депортації українців у 1944–1951 рр.

№1

Уривок із Наказу № 0078/42 від 22 червня 1944 р. Москва. «По Народному комісаріату внутрішніх справ Союзу та Народному комісаріату оборони Союзу РСР».

«Агентурною розвідкою встановлено: останнім часом на Україні, особливо в Київській, Полтавській, Вінницькій, Ровенській та інших областях, спостерігається явно ворожий настрій українського населення проти Червоної Армії і місцевих органів Радянської влади. В окремих районах і областях українське населення чинить опір, відмовляється виконувати заходи партії і уряду по відновленню колгоспів і здачі хліба для потреб Червоної Армії... Окремі червоноармійці та командири, потрапивши під вплив напівфашистського українського населення та мобілізованих червоноармійців із звільнених областей України, стали розкладатися та переходити на бік ворога... Тому... наказую:

Листівка УПА «Вивіз на Сибір», 1947 р. З альбому Ніла Хасевича «Графіка в бункерах УПА», 1952 р.

1. Вислати в окремі краї Союзу РСР всіх українців, що проживали під владою німецьких окупантів.
2. Виселення проводити:
  - а) у першу чергу українців, які працювали і служили у німців;
  - б) у другу чергу вислати всіх інших українців, які знайомі з життям під час німецької окупації;
  - в) виселення почати після того, як буде зібраний урожай і зданий державі для потреб Червоної Армії;

г) виселення проводити тільки вночі і раптово, щоб не дати сховатися одним і не дати знати членам родини, які знаходяться в Червоній Армії. ...

4. Для боротьби з антирадянськими бандами перекинути 12 і 25 каральні дивізії НКВС. Наказ оголосити до командира полку включно.

Народний комісар внутрішніх справ Союзу РСР БЕРІЯ».

№2

Уривок із праці громадського діяча й очевидця подій Володимира Середи

«Починаючи з вересня 1945 р., це було примусове виселення, бо його проводили три дивізії польського війська. Під час цієї акції на територію УРСР було депортовано майже 500 тис. українців (за офіційними даними — 482 880 осіб). Цей процес завершився влітку 1946 року. Але не всіх українців вдалось тоді виселити — на території Польщі залишилось ще майже 150 тис. осіб».

Довідка. Загалом депортацію українців із цього українського етнічного терену можна умовно поділити на чотири етапи.

Перший — від жовтня 1944 р. до липня 1945 р. в УРСР, який більшість польських і частково українських авторів охарактеризували як відносно добровільний.

Другий — від вересня 1945 р. до листопада 1946 р., коли переселення в УРСР здійснювалося за участю війська та інших репресивно-силових структур.

Третій — від квітня до жовтня 1947 р., коли в ході операції «Вісла» брутально депортовано холмицків на т. зв. «по німецькі землі» Польщі. Зауважимо, що на території Надсяння і Лемківщини другий етап в основному завершився у липні 1946 р., а третій — у липні 1947 р.

Четвертий, заключний етап, — вирівнювання польсько-радянського кордону 1951 р. у районі Устриків Дольних (Дрогобиччина). Жертвами переселенсько-депортаційних акцій 1944–1951 рр. стало більше семисот тисяч українців Надсяння, Лемківщини, Холмищини та Підляшшя.

№3

Із рішення політбюро ЦК ППР (Польської партії робітничої) 29 березня 1947 р.

«У швидкому темпі переселити українців і змішані сім'ї на території, що відійшли до Польщі після Другої світової війни від Німеччини, і насамперед у північну Пруссію, не створюючи компактних груп і не ближче ніж 100 км від кордону. Акцію виселення узгодити з урядами Радянського Союзу і Чехословаччини. Термін — 1 тиждень».

№4

Витяг із таємної інструкції польського уряду

«Основною метою переселення поселенців «В» є їхня асиміляція у новому польському середовищі, треба докласти всіх зусиль, щоб цього досягнути. Не вживати у відношенні до цих поселенців окреслення «українець». У випадку, коли з поселенцями ... потрапить інтелігентський елемент, треба таких безумовно розміщувати у віддалі від сільських громад, у яких проживають поселенці із акції «Вісла».

№5

Уривок із книги Гжегожа Мотики «Від Волинської різанини до операції «Вісла»

«Операція виселення розпочалася 28 квітня 1947 року о 4 годині ранку. В першу чергу вона охопила повіти Сянік, Лісько, Перемишль, Березів, а почасти й Любачів. На початку червня депортації також поступово почалися у повітах: Ярослав, Любачів, Горлиці, Новий Сонч, Новий Тарг, а також у Люблінському воєводстві. Під час операції військо оточувало села кільцем, а відтак повідомляло мешканцям про негайне переселення. Населення отримувало кілька годин, щоб зібрати найнеобхідніші та найцінніші речі. Потім під ескортом вояків мешканців кожного села відправляли на збірні пункти. Часто ними були просто пасовища, оточені колючим дротом і уважно пильновані. Там ... проводили селекцію переселенців, намагаючись відловити усіх «неблагонадійних».

№6

Уривок із листівки УПА з приводу виселення українців з українських етнічних земель у Польщі

«Смерть тиранії! Воля людині! Воля народам!

До українського населення за лінією Керзона

...У нас, в цілій Україні, шаліє далі жорстокий нелюдський терор НКВД, а нас, українців, жителів Лемківщини, Надсяння, Грубешівщини, Холмщини і Підляшшя, намагаються большевицько-польські людоїди вигнати з наших рідних осель... Не дозволяймо себе нікому застрашити, стероризувати й вивезти, ми не вівці й не худоба, щоб нас безправно переганяти з місця на місце, виселювати, вивозити...

Лютий 1946 р.

Українські повстанці».

Солдати оперативної групи «Вісла» у спаленому селі Воля Мігова. Світлина.

№7 Уривок зі спогадів очевидця подій Софії Гулявської про виселення їхньої родини з території Закерзоння до УРСР

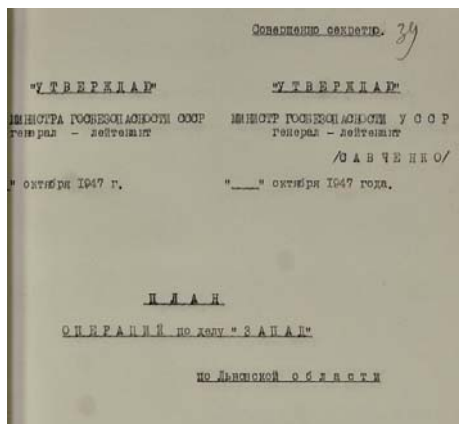
«Нас вивозили силоміць. Мама збрала найнеобхідніше. Прийшли, вивели з хати, де залишили нажите роками добро, і повели під конвоєм на залізничну станцію. І ми поневірялися по світу, бо ще йшла війна. Спершу повезли на Одещину, звідси втекли на Тернопільщину, лише згодом пощастило потрапити на Сокальщину. Тоді вважали, що звідти вже рукою додому подати...».

№8 Уривок зі спогадів очевидця подій Володимира Середи про виселення їхньої родини з території Закерзоння до УРСР

«Одразу після війни був у нашому селі великий страх...Одного дня до нас на подвір'я прийшли солдати і наказали всім за кілька годин зібрати речі й виїжджати. Ми zostавили велику господарку. Мали аж п'ять корів, незліченну кількість кролів, які я доглядав. Усе лишили. Привезли нас у село Байківці, за кілька кілометрів від Тернополя. Оселили в глиняній хаті, що подібна на ту, які були в часи Шевченка. Дві сім'ї, десять осіб, запхали до невеличкої такої хатини...»

№9 Уривок з праці історика Олега Бажана

«10 жовтня 1947 р., ... міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач затвердив план оперативних заходів... Для проведення депортації був створений оперативний штаб ... з дислокацією у Львові. ... Акція ... розроблялася ... за всіма канонами військової операції... Була розроблена спеціальна таблиця радіосигналів «Операція «Захід».

План операції у справі «Захід» по Львівській області

№10 Уривок зі спогадів очевидця подій Катерини Пелехатої

«Два дні їхали, і вже в Росії нас випустили на вулицю. Люди побігли по воду, конвоїри стріляли, але люди бігли. Принесли нам якоїсь «похльобки» і спеціально соленої риби, щоб ми пити хотіли. Татові на станції вдалось купити два відра води. За одне заплатив 25 карбованців підліткам, ті піднесли під вагон відра, і ременями чоловіки опустили посуд, щоб налили води. Дідусь їхав без їжі в іншому вагоні... Всі — за зв'язки з УПА як «вороги народу». Спершу привезли нас на Урал, в місто Губаха... Нас просто скинули в лісі. Чоловіки гілля натягнули для хворих, палили вогонь, топили сніг. На другий день вже перевезли у піонерський табір, де

не було опалення. Десь через тиждень ... нас там поселили в бараки. Клопи, воші... У грудні я пішла у 8-й клас в школу. У роздягалці мені ставили діти підніжки, накривали пальтом, по мені скакали і кричали: «бандерівка». Я не хотіла ходити в школу, але розуміла, що маю вчитись. Люди хворіли і вмирили, ховати не можна було, бо земля замерзла. Померла і моя бабуся. Хворіла і я. Дідусь втік в Україну — і для нас створили ще гірші умови: вивезли в Якутію, щоб звідти не змогли втекти...».

№11

Уривок з доповідної записки міністра внутрішніх справ СРСР Сергія Круглова про результати операції «Захід».

«...У примусовому порядку було направлено на підприємства вугільної промисловості східних районів СРСР 21380 сімей (депортованих українців) (60814 чол.)... Крім того, 5264 сім'ї (15202 особи) «активних українських націоналістів» під конвоем були направлені в Омську область для роботи на промислових підприємствах та сільському господарстві».

№12

Уривок із Постанови Верховної Ради України «Про відзначення на державному рівні 75-х роковин початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках»

«Процес депортації у 1944–1951 роках мав форму військових операцій проти мирного населення, супроводжувався грубими порушеннями прав і свобод людини і громадянина, повною заборонаю повернення на рідні землі, вилученням майна, безальтернативним закріпленням за поселеннями на новому місці ... обмеженням політичних, соціальних, економічних і культурних прав, що призвело до руйнування української культурної та історичної спадщини, поставило під загрозу знищення низки етнографічних груп українського народу».

*Завдання 4. Використовуючи карту, розміщену в підручнику на ст. 17, з'ясуйте, скільки було депортовано українців і за якими напрямками.

*Завдання 5. Підберіть історичні факти на підтвердження аргументів, вміщених в документі № 12 про наслідки депортацій українців.

Узагальнення за розділом: **УКРАЇНА В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ**

1. Перелічіть події в хронологічній послідовності.

Проведення операції «Вісла»; створення Організації Об'єднаних Націй; початок будівництва газопроводу Дашава–Київ; проведення Львівського собору про скасування Берестейської церковної унії в Галичині; ухвалення Загальної декларації прав людини; здійснення операції «Захід».

2. Попрацюйте з логічними ланцюжками. З'ясуйте, що в них є зайвим і чому.

А) Ліга націй; ООН; Сан-Франциско; Дмитро Мануїльський.

Б) ждановщина; лисенківщина; космополітизм; буржуазний націоналізм.

В) Люблінська угода; «Велика блокада»; операція «Вісла»; операція «Захід».

Г) Максим Рильський; Сергій Леbedєв; Володимир Сосюра; Юрій Яновський.

3. Виконайте завдання за історичною картою:

а) знайдіть та порівняйте кількість населення, якими обмінялися Польща та УРСР;

б) віднайдіть українські території, які втратила УРСР через їхнє входження до Молдавської РСР;

в) знайдіть території, які відійшли до УРСР за договорами з Польщею, Чехословаччиною та Румунією;

г) визначте території поширення штучного голоду 1946-1947 рр.

4. Хто і в який спосіб використовував «українське питання» в післявоєнний період.

5. Проаналізуйте участь УРСР в міжнародних організаціях за критеріями: назва організацій, напрямки діяльності, результати діяльності.

6. Поміркуйте, якою була ціна відбудови економіки для українців за алгоритмом: а) ресурси відбудови; б) пріоритетні напрямки відбудови; в) наслідки відбудови.

7. Охарактеризуйте методи побудови «щасливого» радянського суспільства в повоєнні роки (стимулювання на самовіддану працю, боротьба із «незручними» для радянської системи людьми).

8. Попрацюйте з характеристиками історичних особистостей, поданими у §2 (Дмитро Мануїльський), §4 (Роман Шухевич, Ніл Хасевич, Василь Кук, Йосиф Сліпий). Стисло, одним реченням, вкажіть, який внесок зробили у вітчизняну історію ці історичні постаті.

Розділ II.

УКРАЇНА В УМОВАХ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

Орієнтовні теми для навчальних проєктів:

- “В безсмерті холодно. І холодно в житті. О Боже мій! Де дітися поету?!” Творчість шістдесятників як закономірна реакція на виклики часу.
- Ті, хто відкрили шлях у космос (внесок українців в освоєння космічного простору).

Орієнтовна тема для написання есе:

- «Відлига»: зміни в суспільно-політичних настроях населення України.

§9

Міжнародне становище України. Внутрішньополітичні зміни

- ✓ Коли в Україні було відновлено діяльність зовнішньополітичного відомства?
- ✓ Хто очолював Комуністичну партію України у післявоєнний період?
- ✓ Як змінився територіально-адміністративний устрій УРСР після Другої світової війни?

1. Зовнішньополітична діяльність України в 1950-х – першій половині 1960-х рр.

Зовнішньополітична діяльність УРСР суворо дозувалася загальносоюзним центром. До прикладу, УРСР не мала жодного дипломатичного представництва в інших країнах, а МЗС України було найменшим за кількістю службовців відомством. Тим не менше, українська дипломатія мала певні успіхи на міжнародній арені. Якщо наприкінці 1940-х рр. Україна долучилася до 20 міжнародних організацій, то на кінець 1950-х рр. українські представники брали участь у діяльності 36 міжнародних організацій, зокрема Комісії ООН з прав людини, Комісії ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародної організації праці (МОП), Міжнародного бюро освіти (МБО), Міжнародного агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ). Від 1957 р. у Нью-Йорку відкрилося постійне представництво УРСР при ООН. У 1960 р. на XV сесії ООН українські представники ініціювали прийняття Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Це в той час, як Україна фактично сама була колонією і не мала права вийти з СРСР. У 1964 р. ЮНЕСКО підтримало ініціативу УРСР щодо відзначення 150-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка.

Логотип Комісії ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)

В орбіті інтересів Радянського Союзу, а отже під його впливом перебували країни Центрально-Східної Європи, які ще називали країнами «соціалістичного табору». Відтак, зовнішні відносини УРСР були пов'язані, насамперед, з цими країнами. Економічну співпрацю Україна реалізовувала в рамках Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Вона зводилася до експорту з УРСР сировини, насамперед вугілля і чавуну, та імпорту в УРСР товарів народного споживання. Українські будівельники зводили нові промислові об'єкти у Чехословаччині, Угорщині, Польщі, Румунії, соціалістичній Німеччині. Громадяни УРСР отримали можливість здійснювати закордонні поїздки – звісно, до країн соцтабору й під контролем КДБ чи партійних комітетів. Формально УРСР, яка перебувала у складі СРСР, також входила до Організації Варшавського договору (1955 р.) як альтернативи НАТО у Європі. Через рік після Карибської кризи, коли людство опинилося перед загрозою

ядерної війни, у 1963 р. УРСР ратифікувала Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою. Задля розширення свого впливу, СРСР налагоджував політичні, економічні, наукові та культурні зв'язки з країнами Азії, Африки й Латинської Америки. У складі радянських делегацій чи військових формувань сюди направляли й українців.

Зміни, що відбувалися в СРСР після смерті Й. Сталіна, в окремих країнах соцтабору були сприйняті як сигнал до кардинальних змін у суспільстві. Антирадянські виступи пройшли у низці країн: Німеччині (НДР) – 1953 р., Польщі та Угорщині – 1956 р., проте їх придушили радянські війська. Тисячі людей було вбито, тисячі людей зазнали кримінального переслідування. У складі радянських дивізій, спрямованих на придушення революцій, служили й українці. Загалом значна частина жителів УРСР була зомбована радянськими засобами масової інформації й засуджувала «зраду народних інтересів» повсталими. Проте були й такі, котрі об'єктивно аналізували ситуацію й розцінювали дії СРСР як інтервенцію.

1. Які здобутки української дипломатії на міжнародній арені?
2. З якими країнами переважно співпрацювала УРСР? Чому?
3. Як українці поставилися до повстань у НДР, Польщі, Угорщині?

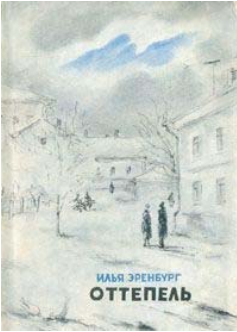
2. Внутрішньополітична ситуація в УРСР у першій половині 1950-х рр.

Узимку 1953 року здоров'я Йосифа Сталіна різко погіршало. Але коли його оглянув лікар та рекомендував суворий постільний режим, увесь медичний персонал, який обслуговував партійних працівників, було заарештовано і звинувачено у підривної діяльності проти радянської влади. Ці події увійшли в історію як «справа лікарів». У пресі нагніталися антисемітські настрої, адже заарештовані були євреями; їх таврували як агентів американської розвідки. Суспільство завмерло і чекало нової хвилі репресій. Проте 5 березня 1953 р. Й. Сталін помер.

Розпочалася активна боротьба за владу, переможцем з якої вийшов **Микита Хрущов**, він і очолив Компартію СРСР. Зі своїм політичним опонентом М. Хрущов вчинив у дусі сталінських традицій: Лаврентія Берію було заарештовано за звинуваченням у шпигунстві і змові з метою захоплення влади та застосовано проти нього найвищу міру покарання — розстріл. Водночас першим секретарем ЦК КПУ став **Олексій Кириченко, перший українець**, котрий будь-коли займав цю посаду з часу утворення української компартії. Загалом вихідців із УРСР суттєво побільшало на керівних посадах. Очевидно, це пояснюється тривалим проживанням М. Хрущова в Україні та його майже 11-річним керуванням КП(б)У. Та й своєму підвищенню М. Хрущов великою мірою завдячував підтримці українських партійних функціонерів. Збільшилося представництво українців і у керівництві державними структурами УРСР

Карикатура із радянського журналу «Крокодил». 1953 р.

Титульна сторінка
книги І. Еренбурга
«Відлига»

та середній ланці управління. Українські чиновники могли зробити кар'єру у Москві, і у будь-якому іншому місці СРСР та успішно користувалися цією можливістю.

Помітні зрушення у суспільно-політичному житті після зміни партійного керівництва відчувалися відразу. Зокрема, згорнули боротьбу з космополітизмом, закрили «справу лікарів», а для вивчення матеріалів щодо масових репресій другої половини 1930-х рр. створили спеціальну комісію. Припинили діяльність воєнні трибунали військ МВС та особлива нарада МВС. Особлива нарада — один із надсудових органів, який мав право «застосувати до суспільно-небезпечних осіб» ув'язнення з висилкою в табори терміном до 5 років, а пізніше — навіть присуджувати найвищу міру

покарання. Після скасування цього репресивного органу всі кримінальні справи, згідно чинного законодавства, почали розглядати суди. З 1955 р. органи прокуратури розпочали перегляд справ, вироки у яких виносили сумнозвісні «трійки». Так починалася **десталінізація** — процес ліквідації наслідків культу особи Й. Сталіна в 1953–1964 рр. Інша назва цього періоду — **«відлига»** — з'явилася від однойменної книги письменника Іллі Еренбурга.

1. Що називають «справою лікарів»?
2. Хто після смерті Й. Сталіна зайняв керівну посаду в СРСР, а хто — в УРСР?
3. Які зміни у суспільно-політичному житті відбулися на початковому етапі десталінізації?
- 4.

Микита Хрущов

Неукраїнська Україна

Микита Хрущов (1894–1971)

Народився на Курщині — північно-західній частині Слобожанщини. У дитинстві наймитував: виписав овець та кіз. Коли сім'я переїхала в околиці Юзівки (нині — м. Донецьк), виконував підсобні роботи на шахтах. У 1918 р. вступив до КП(б)У. Відтоді він доклав максимум зусиль, аби досягти партійних вершин. Протягом 1938–1949 рр. (за винятком березня–грудня 1947 р.) очолював Компартію України. На його совісті — репресії 1938 р., два етапи радянзації Західної України, переслідування учасників ОУН та УПА, голод 1946–1947 рр. Від 1953 р. став першим секретарем ЦК КПРС. Найбільш суперечливий політик СРСР. Закликав виконувати надпрограми з вирощування кукурудзи, виробництва м'яса й молока, освоєння цілини, а тим часом почав закупівлю зерна за кордоном. З його діяльністю пов'язана реабілітація жертв сталінських репресій, ліквідація ГУЛАГу, боротьба проти культу особи Сталіна. З 1958 р. проголосив себе главою Ради Міністрів СРСР,

у результаті чого поєднав партійну й державну владу. Здійснив реформи в адміністративній, соціальній та освітній сферах. Утворивши раднаргоспи, сприяв децентралізації управління економікою. Розгорнув масове житлове будівництво. Сприяв зросійщенню. Придушував за допомогою військ антирадянські виступи у країнах соцтабору. Змагаючись із США, ледь не спричинив ядерну війну. Під час його керівництва було запущено перший штучний супутник Землі, відбувся перший політ людини в космос. У 1964 р. був усунутий від влади.

1. Визначте позитивні й негативні сторони політичної діяльності М. Хрущова. Що переважає? Чому?

3. Адміністративно-територіальні зміни в Україні.

У 1954 р. в адміністративно-територіальному устрої України відбулися суттєві зміни. Існує кілька версій щодо пояснення їхніх причини. Цього року в СРСР з розмахом відзначали 300-річчя Переяславської ради, яку пересічному громадянину представляли як акт «возз'єднання» України з Росією. Щоб підкреслити важливість цієї події, радянська влада й здійснила відповідні адміністративно-територіальні зміни. За іншою версією, ці зміни відбулися задля удосконалення адміністративного поділу і полегшення управління територіями. До прикладу, в складі Київської області перебувало 45 районів, управляти якими було складно. Для інших дослідників цього питання — утворення Черкаської області чи входження Криму до складу України — історична закономірність.

7 січня 1954 р. було створено **Черкаську область**. До її складу увійшли три міста обласного підпорядкування — Черкаси, Умань, Сміла — і території 30 українних районів Вінницької, Київської, Кіровоградської і Полтавської областей. 4 лютого 1954 р. місто **Проскурів** перейменували в **Хмельницький**. Оскільки Проскурів був обласним центром Кам'янець-Подільської області, то й область відтоді стала **Хмельницькою**. У лютому 1954 р. Ізмаїльську область було включено до складу **Одеської**. У травні 1959 р. було ліквідовано Дрогобицьку область, яка із 20 районами та 4 містами обласного підпорядкування стала південною частиною **Львівщини**. Після 1959 р. адміністративно-територіальні зміни не стосувалися структури областей. На обласному рівні відбувалися лише перейменування. Наприклад у 1962 р. Станіславську область перейменували в **Івано-Франківську**.

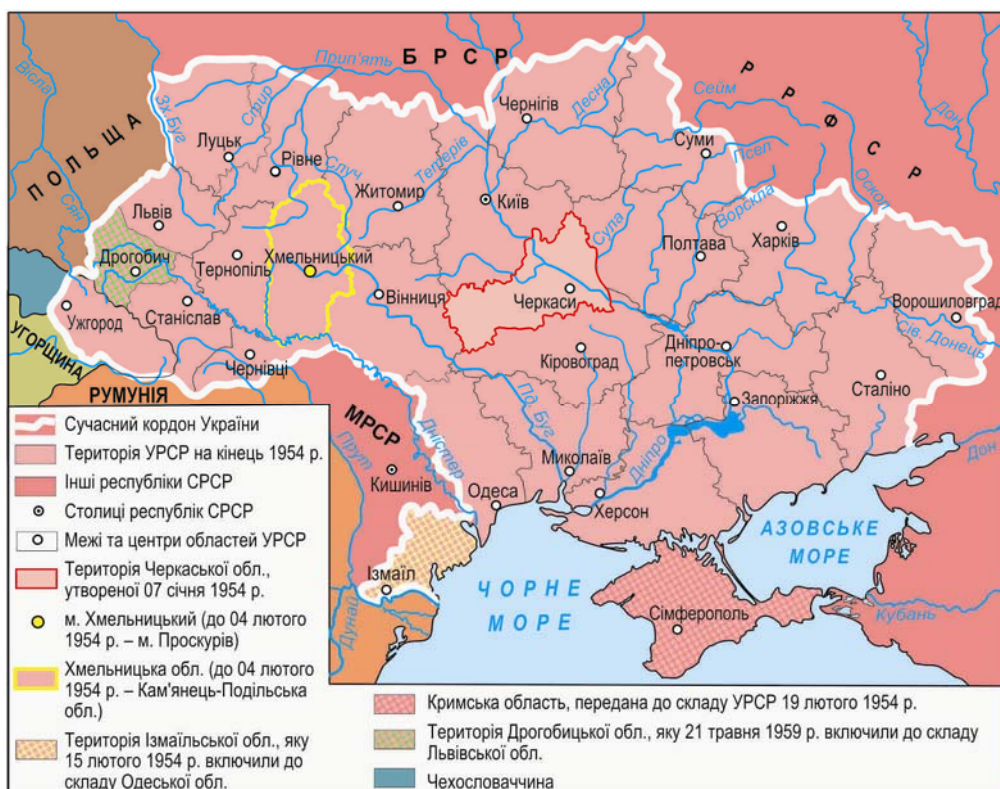

Ювілейна монета на честь 50-річчя входження Криму до складу України номіналом 5 грн. Аверс

Як зазначалося раніше, **19 лютого 1954 р.** Верховна Рада СРСР прийняла рішення про передачу Кримської області зі складу Російської Федерації до складу УРСР. Це рішення було закономірним, адже зв'язки Криму з Україною мають глибоке історичне коріння. Щоправда, приймаючи його, радянська влада керувалася зовсім іншими мотивами. Після депортації корінних народів Криму життя на півострові завмерло. І хоча уряд заохочував переселення сюди росіян, але цей процес відбувався повільно. Більше того, окремі переселенці через відсутність централізованого водопостачання, незнання природно-кліматичних умов півострова, брак господарських навиків тікали з Криму. Отож, входження Кримського півострова до складу Української РСР, що відбулося в умовах грандіозної пропагандистської кампанії, насправді перекинуло на плечі України частину моральної відповідальності за виселення з півострова кримськотатарського населення та поклато безпосередній обов'язок на Україну власними силами відновити на півострові господарське і культурне життя. При цьому московський центр нічого не втратив, адже й надалі цілковито контролював Україну.

1. Чому в адміністративно-територіальному устрої УРСР у 1954 р. відбулися зміни?
2. Коли було створено Черкаську область? Як виникла Хмельницька область?
3. Які причини спонукали владу включити Крим до складу УРСР?

Адміністративно-територіальні зміни в УРСР у 1950-х рр.

Середня врожайність культур у Криму, ц / га

	1940 р.	1950 р.
Зернові культури	10,7	3,9
Озима пшениця	11,5	4,4
Соняшник	5,8	1,7
Тютюн	7	3,3
Картопля	68	35
Овочі	120	61
Виноград	26,1	11,5
Сади	53,6	42,7

Поголів'я худоби у Криму, тис. голів

	1940 р.	1950 р.
Велика рогата худоба (корови й воли)	244,8	215,9
Мала рогата худоба (вівці й кози)	961,4	556,7
Свині	127	84,3

«Кримська правда» від 12 січня 1954 р.

«Глибокої осені 1952 року в колгосп ім. Калініна Зуйського району прибули переселенці. Їх було 86 сімей, всі з України, з Чернігівщини. Тривалий час у колгоспі не ладилося з тваринництвом. Для худоби не вистачало приміщень, кормів, на фермі дуже низькою була трудова дисципліна. Потрібно було вживати рішучих заходів... За два роки у колгоспі здали в експлуатацію свинарник та телятник, кожний на 100 голів, і корівник на 120 голів... Тепер корівники колгоспу являють собою світлі теплі приміщення. На фермах діють підвісна дорога, автопоїлки, працює кормокухня.»

1. Опрацюйте зміст таблиць та уривок із джерела. Що зумовило кардинальні зміни у сільському господарстві Криму упродовж десятиліття?

Коли в Україні розпочалася деєсталінізація, а ЦК КПУ вперше очолив українець Олексій Кириченко, **у Великій Британії** було короновано Єлизавету II.

Микита Хрущов — сильний диктатор за маскою «простой ...» (відео):

https://www.youtube.com/watch?v=_X4yuaCR2Dk

Як Україна Крим відбудувала після війни і депортації (текст):

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/03/3/26135/>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:

- **1953 р.** — «справа лікарів»;
- **1953–1964 рр.** — період керівництва Компартією СРСР М. Хрущовим;
- **1953–1957 рр.** — перебування на посаді першого секретаря ЦК КПУ О. Кириченка;
- **1954 р.** — включення Криму до складу УРСР; перейменування м. Проскурів на м. Хмельницький; утворення Черкаської області, включення Ізмаїльської області до складу Одеської;
- **1959 р.** — приєднання Дрогобицької області до Львівської.

2. Поясніть значення понять: *деєсталінізація*, «*відлига*».

3. Чи була Україна самостійною у зовнішньополітичній діяльності? Відповідь обґрунтуйте.

4. Історик Сергій Єкельчик стверджує, що боротьба за владу між наступниками Й. Сталіна несподівано надала Україні більшу політичну вагу. Чи погоджуєтеся ви із цією думкою? Відповідь аргументуйте.